1999
ژىل
3 - ئىيۇل
شەنبە
7
(4120)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - ژىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

قازاقستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ جۇمھۇرىيەتلىك قۇرۇلتىيى

مىللىي مەركەزنىڭ ئاساسىي مەخستى - بىرلىكنى قولغا كەلتۈرۈش

يېقىندا ئالمۇتىدىكى مۇئەللىملەر ئۆيىنىڭ مەجلىسلەر زالىدا بىر توپ ئۇيغۇر زىيالىلىرىنىڭ تەشەببۇسى ۋە ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن قازاقستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ جۇمھۇرىيەتلىك قۇرۇلتىيى بولۇپ ئۆتتى. ئۇنىڭغا جاي - جايلاردىن كەلگەن دېلېگاتلار، جۇملىدىن، ۋىلايەتلىك، شەھەرلىك ۋە ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركەزلىرىنىڭ ۋەكىللىرى، شۇنداقلا ئالمۇتا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى مەھەللىلەرنىڭ ژىگىت باشلىرى، مەسچىت قوملىرى، يۇرت موتىۋەرلىرى، ئالىملار، يازغۇچىلار، مەتبۇئات خادىملىرى، خوشنا ئۆزبەكىستان ۋە قىرغىزستان جۇمھۇرىيەتلىرىدىن كەلگەن مېھمانلار قاتناشتى.

قۇرۇلتايىنى مەزكۇر چارە - تەدبىرنى ئۇيۇشتۇرۇش تەشەببۇسكارلىرىنىڭ بىرى مەھەممەتجان جانباقىيېۋ ئېچىپ، بۈگۈنكى باش قوشۇشنىڭ ئاساسىي مەخستى ۋە ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلەرنى ئېلان قىلدى. كورنىي كىگانت مەھەللىسى مەسچىتىنىڭ ئىمامى زەيناۋدۇن ھاجىم بوساقوۋ قۇرۇلتاي ئىشىغا ئۇتۇق تىلەپ، دۇئا - تەكبىر ئوقۇدى. ئاندىن قازاقستان مائارىپىنىڭ ئەلاچىسى، ئالمۇتا قۇرۇلۇش - مىمارچىلىق ئاكادېمىيەسىنىڭ پروفېسورى بەھرىم غلاۋدىنوۋ دوكلاد بىلەن سوزگە چىقتى.

ناتىق ئۆز دوكلادىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆتمۈش تارىخى، بۈگۈنكى مەدەنىيىتى ۋە ئىجتىمائىي - سىياسىي ئەھۋالىغا ئائىت مۇئەممالارغا، شۇنداقلا ئۇيغۇر كادىرلىرىنى تەربىيلەش، ياشلارنى ئوقۇتۇش مەسىلىرىگە ۋە قايتىدىن قۇرۇلۇۋاتقان جۇمھۇرىيەتلىك تەشكىلاتنىڭ ۋەزىپىلىرىگە تەپسىلىي توختالدى.

دوكلادتىن كېيىن مۇنازىرە سوزگە چىققانلار قۇرۇلغۇسى تەشكىلاتنىڭ رولى، كېلەچەك پائالىيىتى ھەققىدە ئۆز پىكىر - تەكلىپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. مەسىلەن، قازاقستان ئۇيغۇر ياشلىرى بىرلىگى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى ۋىلىيەم مولوتوۋ، «ئازۇگۇم» خەيرىخاھلىق فوندىنىڭ پرېزىدېنتى دىلبىرىم ساماساقوۋا، «سانائەتچىلەر، تىجارەتچىلەر ۋە يېزا ئىگىلىگى خادىملىرى ئۇيغۇر ئاسسوتسىئاتسىيەسى» جۇمھۇرىيەتلىك جەمىيەتلىك فوندىنىڭ پرېزىدېنتى دىلمۇرات قۇزىيېۋ، تارىخ پەنلىرىنىڭ نامزىتى، سىياسەتشۇناس دامىر ھېزىباقىيېۋ، جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىنىڭ باش مۇھەررىرى يولداش ئازاماتوۋ، تالدىقورغان شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى سۇيىتلىنا كايىتوۋا، جامبۇل ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ئومەرجان ئېبراگىموۋ، پانفىلوۋ ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى رېھىمجان توختاخۇنوۋ، قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتى ئۇيغۇرلىرى ئىتتىپاقىنىڭ رەئىسى نىخمەت بوساقوۋ، قازاقستان تاتار - باشقۇرت مەدەنىيەت جەمىيىتىنىڭ ئەزاسى غامبار ئىسقاقوۋ ۋە باشقىلار ئۆز سوزلىرىدە قازاقستان ئۇيغۇرلىرى جۇمھۇرىيەتلىك مىللىي مەركىزىنىڭ خەلقىمىز، بولۇپمۇ يېزا ئاھالىسى بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولۇپ، ئۇلارنىڭ مۇڭ - موھتاجىنى دولەت دەرىجىسىگە كوتىرەلەيدىغان تەشكىلات بولۇشىنىڭ مۇھىملىغىنى ئېيتتى.

قۇرۇلتاي ئىشىغا قاتناشقان قازاقستان خەلقلىرى ئاسامبلىيەسىنىڭ ۋەكىلى شاكار سولتانبايېۋا ئۆز سوزىدە جۇمھۇرىيىتىمىز ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلارنى باشتىن كەچۈرۋاتقان بۈ كۈنلەردە خەلق بېشىنى قوشۇپ، ئۇنى توغرا يولغا باشلاپ ماڭىدىغان بۇ خىلدىكى تەشكىلاتلارنىڭ كېرەكلىكىنى ئېيتتى. ئۇ شۇنداقلا مەزكۇر تەشكىلات پائالىيىتىنىڭ ئۇتۇقلۇق بولۇشىدا ئۇنىڭغا رەھبەرلىك قىلىغۇچى شەخسلەرنىڭ، تەركىۋىگە كىرگەن سالاھىيەتلىك مۇتەخەسسىلەرنىڭ مۇھىم رول ئوينايدىغانلىغىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى.

قۇرۇلتايدا قازاقستان ئۇيغۇرلىرى جۇمھۇرىيەتلىك مىللىي مەركىزىنىڭ نىزامنامىسى دېلېگاتلار تەرىپىدىن ھەر تەرەپلىمە مۇھاكىمە قىلىنىپ، ئۇنىڭغا ئايرىم قوشۇمچىلار ۋە ئۆزگىرىشلەر كىرگۈزۈلگەندىن كېيىن بىر ئېغىزدىن قوبۇل قىلىندى.

شۇنداق قىلىپ، قازاقستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ جۇمھۇرىيەتلىك مىللىي مەركىزى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ بيۇرو ئەزالىغىغا ئون بەش، تەپتىش كومىسسىيەسىگە ئۈچ ئادەم سايلاندى. ئاندىن بيۇرو ئەزالىرىنىڭ دەسلەپكى مەجلىسىدە تەشكىلىي مەسىلە قارالدى. مەركەز پرېزىدېنتلىغىغا ئۈچ ئادەمنىڭ - سىياسەتشۇناس دامىر ھېزىباقىيېۋنىڭ، قازاقستان پاكلار جەمىيىتى ئوقۇش ۋە ئىشلەپ چىقىرىش كارخانىسىنىڭ دىرېكتورى ۋاقاس مامىدىنوۋنىڭ ۋە قۇرۇلتاي ئۇتكۇزۇش تەشەببۇسكارلىرىنىڭ بىرى مەھەممەتجان جانباقىيېۋنىڭ نامزاتلىرى كورسىتىلدى. نەتىجىدە بيۇرو ئەزالىرىنىڭ بېسىم كوپچىلىگى ئاۋازى بىلەن تارىخ پەنلىرىنىڭ نامزىتى، سىياسەتشۇناس دامىر ھېزىباقىيېۋ قازاقستان ئۇيغۇرلىرى جۇمھۇرىيەتلىك مىللىي مەركىزىنىڭ پرېزىدېنتى بولۇپ سايلاندى. مەھەممەتجان جانباقىيېۋ بىرىنچى ۋىتسى - پرېزىدېنت، دىلبىرىم ساماساقوۋا ۋىتسى - پرېزىدېنت بولۇپ سايلاندى.

ئېرشات ئەسمەتوۋ،
شەمشىدىن ئايۇپوۋ.

فوتو ئېتيۇد.

مەنمۇ ئۆگىنەيچۇ...
رۇستەم يۇسۇپوۋنىڭ سۈرىتى.

مىننەتدارلىق بىلدۈرىمىز

يېقىندا ئالمۇتا شەھىرى درۇژبا مەھەللىسى مەسچىت قومى نامىدىن ئىمام ئاباس قارى ھاجىم «يېڭى ھايات» گېزىتىگە 6000 تەڭگە ئىئانە تاپشۇردى.

بىز بۇ ئالىجاناپ ئىشقا تەھرىراتىمىز نامىدىن سەممىي تەشەككۈر ئىزھار قىلىمىز.

«يېڭى ھايات» تەھرىراتى.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

p/c 406467897
ТОО "Висал"
РНН600400099802
МФО 190501719
,код 719
АГФ ОАО Банк
"Центр Кредит"

«يېڭى ياھات» پوچتىسىدىن

«يېڭى ھاياتنىڭ» ئارىلىقتىكى بىر ئاز ئۈزۈلۈشتىن كېيىن قايتىدىن چىقىشقا باشلىغانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن كوپلىگەن گېزىت مۇخلىسلىرىمىزدىن ئىنكاسلار داۋاملىق كېلىۋاتىدۇ. دىققىتىڭلارغا شۇلاردىن بىر نەچچىسىنى ھاۋالە قىلدۇق.

گېزىتخانىلار ئىنكاسلىرىدىن

بىز «يېڭى ھاياتنىڭ» ئايدا بىر قېتىمدىن بولسىمۇ ياڭلىۋاشتىن نەشر قىلىنىشقا باشلىغانلىغى بىزنى بەك خوشال قىلدى، دەرھەقىقەت، ئەرەپ گرافىكسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىغىدىكى «يېڭى ھايات» بىز گېزىتخانىلار ئۈچۈن ناھايىتى قەدىرلىك گېزىتلارنىڭ بىرىگە ئايلىنىپ قالدى.

ھەر قانداق تەملىك تائام كىشىنىڭ ئېغىزىدىن كەتمەي قالغىنىدەك، بۇ گېزىتتا بېسىلغان سىياسىي، تارىخىي، ئەدەبىي ماتېرىياللار گېزىتخانلارنىڭ قەلبىدىن ئورۇن ئېلىپ، روھىي مەدەت بەرگەنىنىڭ سىرتىدا، شۇنداقلا دۇنيانى تونۇش، بىلىم دائىرىسىنى ئاشۇردى. ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە خىتاي ئىستىلاچىلىرىنىڭ مۇستەملىكىچىلىك ھەرىكەتلىرى ھەققىدە گېزىتنىڭ ھەر بىر سانىدا دېيەرلىك بېرىلىپ كەلگەن ماتېرىياللار ھېچ كىمنى پەرۋاسىز قالدۇرالمايدۇ. بولۇپمۇ، «يېڭى ھاياتنىڭ» 5 - ئىيۇن سانىدىكى «ئۇلار كىم ئۈچۈن قۇربان بولدى»، «دىللارغا مەڭگۈلۈك مۇز سالغان ۋاقە»، «قاتىللارنىڭ جىنايەتلىرىنى ئۇنتۇش مۇمكىن ئەمەس» دېگەن ۋە كوپلىگەن باشقا ماتېرىياللاردىن بىز يېقىنقى تارىخىمىزغا باغلىق ئىلگىرى مەلۇم بولمىغان ئۇرغۇتلىغان مەلۇماتلارنى ئالدۇق.

ئالمۇتا «مامىر» مىكرورايونى ئۇيغۇر جامائەتچىلىگى نامىدىن:
ئېبراھىم بارات، نەسرىدىن زايىتوۋ، تاشمەھەممەت تالىپوۋ ۋە باشقىلار، ھەممىسى بولۇپ ئون ئادەم ئىمزا قويغان.

ئاتاقلىق تاتار شائىرى ئابدۇللا توقاي بىر شېئىرىدا:

«يالتىراپ يۇلتۇز يانار، تۈن قاراڭغۇ بولغانسىرى،
يادىمغا تەگرىم چۇشەر - بەختىم قارا بولغانسىرى.»

دەپ ئېيتقان ئىكەن. بىز ئۇيغۇرلار بەختى بوغۇلغان خەلق، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ھەقىقەتكە تەشنا خەلق، قايسى بىر مەتبۇئات موشۇ بەختسىزلىگىمىزنىڭ سىرىنى ئېچىپ، ھەقىقەتنى دادىل ئېيتىپ بېرەلىسە، بىز شۇ مەتبۇئاتنى قوللايمىز. ھە، «يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ ئاخىرقى سانىدا بېرىلگەن: «ئۇ كۈنلەر يىراق ئەمەس»، «ئۇلار كىم ئۈچۈن قۇربان بولدى؟»، «قاتىللارنىڭ جىنايەتلىرىنى ئۇنتۇش مۇمكىن ئەمەس» كەبى ماتېرىياللار تارىخىمىزدىكى بىز بىلمەيدىغان بەزى سىرلارنى ئېچىپ، ھەقىقەتكە بولغان تەشنالىغىمىزنى قاندۇردى. بىز «يېڭى ھايات» تەھرىراتىغا تەشەككۈر ئېيتىش بىلەن، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ موشۇنداق ماتېرىياللارنى داۋاملىق بېرىپ تۇرۇشىنى ئۈمۈت قىلىمىز.

ئالمۇتا شەھىرى، درۇژبا مەھەللىسىدىكى گېزىت مۇخلىسلىرى نامىدىن:
ھوسەنجان ھاسان، قۇدات ئىسساق، ئاۋاش بوساقوۋ، ئومەرجان ئايۇپ، نۇرەخمەت ئايۇپ، ئاخمۇللا مەمرىۋ، يۇسۇپجان دۇگانوۋ ۋە باشقىلار، ھەممىسى بولۇپ 22 ئادەم ئىمزا قويغان.

ئالمۇتا شەھىرىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان بىر توپ مەشرەپ ئەھلى مەلۇم ۋاقىت چىقىشى توختاپ قالغان سۆيۈملۈك گېزىتىمىز «يېڭى ھاياتنىڭ» يەنە ئۆز مۇشتىرىلىرى بىلەن ئۆز كورۇشىشى بىزنى بەك خوشال قىلدى. ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلارغا قارىماي، ئۆز گېزىتخانىلىرىنىڭ كۈتكىنىدەك تەلەپكە لايىق ماقالىلار بىلەن قەلبىمىزنى قانائەتلەندۈرۈۋاتقان قەلەم ساھىبلىرىغا رەخمەت ئېيتىمىز. گېزىتىمىزنىڭ موشۇ يونىلىشتىن چەتنىمەي، بىز بىلەن دايىملىق ئۆز كورۇشۇپ تۇرۇشىنى خالىغان بولار ئېدۇق.

مەشرەپ ئەھلى نامىدىن: تۇرسۇن ئېبدىمىنوۋ، ئەھەت ئوسمان، نىجات يۇسۇپوۋ، ئابلىكىم ساماخۇنوۋ ۋە باشقىلار، جەمى 15 ئادەم قول قويغان.

«يېڭى ھاياتنىڭ» قىسقا ۋاقىت ئۈزۈلۈشتىن كېيىن مۇشتىرىلار بىلەن يەنە ئۆز كورۇشكەنلىگى ھىجران ئوتىدا كويۈپ ۋىسالنى كۈتۈۋاتقان مەسلەكداش دوستلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن كورۇشكىنىدەك بىر ۋاقە بولدى. خەلقىمىزنىڭ مۇڭ - زارىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ كېلىۋاتقان، تارىخىمىز، مەدەنىيىتىمىز، ھازىرقى ئەھۋالىمىز ھەققىدىكى كوپلىگەن ماتېرىياللىرى ھېچ كىمنى پەرۋاسىز قالدۇرمايدىغان سۆيۈملۈك گېزىتىمىزنى بىز ھەر دايىم تەقەززالىق بىلەن كۈتىمىز. «يېڭى ھاياتنىڭ» بۇنىڭدىن كېيىنمۇ سۆيەت ۋە مەزمۇن جەھەتتىن كوكۈلدىكىدەك ماتېرىياللار بىلەن بىز مۇشتىرىلارنى خوشال قىلىدۇ دەپ ئىشىنىمىز.

ئالمۇتا ۋىلايىتى، تالغىر ناھىيەسى ئۆزدىباستاۋ يېزىسىدىكى گېزىت مۇخلىسلىرى نامىدىن: ئىسھاق ئىلىياس، ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى شوبىسىنىڭ رەئىسى، ئابلىكىم قوشنەزەرۇۋ، ئومەرجان ساتتار، ئەخمەت داۋۇت ۋە باشقىلار.

ۋېتېران شەرىپكە ئۇتكۇزۇلگەن تەنتەنە

يېقىندا چېلەك يېزىسىدا ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشىنىڭ ۋېتېرانى، غالىبىيەت پارادىنىڭ ئىشتىراكچىسى ۋالىدىن ئاكا نىزامىدىنوۋنىڭ شەرىپىگە ئۇتكۇزۇلگەن تەنتەنە ئالاھىدە تەسىرات قالدۇردى. ئۇرۇش ۋېتېرانلىرى، يۇرت موتىۋەرلىرى، چېلەك يېزىسىنىڭ ھاكىمىيىتى، مەھەللە ۋىكىت باشلىرى قەھرىمانىنى قىزغىن ۋە سەممىي تەبرىكلىدى. چېلەك ناھىيەسىنىڭ يېزا - يېزىلىرىدىن ۋە ئۇيغۇر ناھىيەسىدىن كەلگەن 12 كوماندىدىن تەركىپ تاپقان فۇتبولچىلار كوماندىلىرىغا مۇسابىقىنىڭ شەرتلىرى ئېلان قىلىندى.

دىققەتكە سازاۋەر بولغان بۇ چارە - تەدبىرنى رەھمەتجان ئىبراگىموۋ باشلىق ۋىكىت بېشى ۋە ئۇنىڭ ياردەمچىسى تاشمەھەممەت قاھاروۋ، تەن - تەربىيە پەنىنىڭ مۇئەللىمى ماخمۇت ساۋۇتوۋ بىلەن ئۇلارنىڭ تەشەببۇسىنى قوللىغان بىر توپ ياشلار بىلەن مەھەللە جامائىتى قوللاپ - قۇۋەتلىدى. بۇ تەدبىرگە ھامىيلىق قىلغۇچى تىجارەتچى شاۋكەت ھېزباقىيېۋ بىلەن مەھەللە ياشلىرى تەشەككۇرگە مۇيەسسەر بولدى.

جەڭگىۋار جەڭچىنى ئۇرۇش ۋە ئەمگەك ۋېتېرانلىرى ساغىنىش ئىبىبىرگېنوۋ، چېلەك يېزىسىنىڭ ھاكىمى قۇۋات بايغۇژايېۋ، ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ئىسمائىل ئابدۇراخمانوۋ ۋە باشقىلار تەبرىكلەپ، تىلەك - ئىستەكلىرىنى ئىزھار قىلدى.

ۋالىدىن ئاكا نىزامىدىنوۋ سەكسەن يىل مۇقەددەم دۇنياغا كەلدى. چېلەك يېزىسىدىكى كولخوزچى ياشلار مەكتىۋىنى تاماملاپ، 1940 - يىلى ھەربىي سەپكە سەپەرۋەر قىلىندى. دەسلەپ ۋورونېژ مەيدانىدىكى شىددەتلىك جەڭلەرگە قاتناشتى. كوپ ئوتمەي لېنىنگراد شەھىرى يېنىدىكى شىمىسسېلبۇرگ سېپىلى ئەتراپىدا ئىستىھكام ئوتقان 429 - ئالاھىدە پونتون - كورۇك ياسىغۇچى باتالىئون تەركىۋىدە جەڭلەرگە ئىشتىراك قىلدى. ئۇ «جەڭگىۋار قىزىل بايراق» ئوردېنى بىلەن مۇكاپاتلانغان. ئۇنىڭ كوكرىكىنى ئىككى ئوردېن، 12 مېدال بېزەپ تۇرىدۇ. ۋالىدىن ئاكىنىڭ جەڭگىۋارلىق يولى ھەققىدە پولك كوماندىرى، پولكوۋنىك ئى. پ. گولتىيېۋ، قىسمىنىڭ سىياسىي رەھبىرى مايور ۋ. پ. بۇرلاك، شتاب باشلىقى ئى. پروخوروۋلارنىڭ تەغدىرنامىسى بىزنى كوپ نەرسىدىن خەۋەردار قىلىدۇ. ئۇ 1945 - يىلى 24 - ئىيۇن كۈنى قىزىل مەيداندا ئوتكۇزۇلگەن ھەربىي پارادقا قاتناشقان ئۇيغۇر ۋىكىتىدۇر.

ئۇرۇشتىن كېيىن ئېكىلىكلەردە پىداكارانە ئەمگەك قىلىپ، سوۋكىتى ئوخشاش سەۋخوزلارنى قۇرۇشقا ئىش باشقۇرغۇچى سۈپىتىدە پائال قاتناشتى.

غالىبىيەت پارادىغا قاتنىشىشقا سازاۋەر بولغان جەڭچىنىڭ شەرىپىگە ئوتكۇزۇلگەن فۇتبول بويىچە مۇسابىقىدە بىرىنچى ئورۇننى كۈبوك بىلەن ئىككى مىڭ تەڭگىلىك سوغىنى «قىزىل شەرىق» كوماندىسى، ئىككىنچى ئورۇننى قارىتورۇق، ئۈچىنچى ئورۇننى چونجا كوماندىسى ئېلىپ، دىپلوم ۋە باھالىق سوغىلار بىلەن مۇكاپاتلاندى.

بۇ چارە - تەدبىر ۋالىدىن ئاكىغا يۈكسەك روھ بېغىش ئەتتى. ياشلار ئۈچۈنمۇ تەربىيە مەكتىۋى بولدى.

تۇرسۇن تۇردىيېۋ،
ماتارىپ ئەلاچىسى، ئەمگەك ۋېتېرانى.

سۈرەتتە: (سولدىن ئوڭغا) ئەمگەك ۋېتېرانى س. ئىبىبىرگېنوۋ، ۋىكىت بېشى ر. ئىبراگىموۋ، ۋالىدىن نىزامىدىنوۋ، ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ئى. ئابدۇراخمانوۋ.
مۇئەللىپنىڭ سۈرىتى.

باھالىق ئەمگەك

قازاقىستان – خىتاي مۇناسىۋەتلىرىدىكى شىنجاڭ ئامىلى

ئالمۇتىدا رۇس تىلىدا نەشر قىلىنغان «ھازىرقى شىنجاڭ ۋە ئۇنىڭ قازاقىستان – خىتاي مۇناسىۋەتلىرىدىكى تۇتقان ئورنى» ناملىق كىتاب [illegible] دائىرىدىكى [illegible] ئۈچۈن قىزىقىش پەيدا قىلىدۇ.

سىياسىي پەنلەر دوكتورى ك. ل. سىروپېژكىن رەھبەرلىكىدىكى مۇئەللىپلەر كوللېكتىپى مەزكۇر كىتاپتا ش ئۇ ئار نىڭ ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي تەرەققىياتى ۋە ئۇنىڭ قازاقىستان – خىتاي مۇناسىۋەتلىرىدىكى رولى بىلەن باغلىق كەڭ دائىرىدىكى [illegible]

كىتابنىڭ بىرىنچى قىسمى «ھازىرقى شىنجاڭدا كىم زادى كىم» دەپ ئاتىلىدۇ. [illegible]

(2 - 10) [illegible] 1996 - يىلىنىڭ بېشىدىكى [illegible] ئىجتىمائىي - سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي مەۋقەلەرگە، نىشانلارغا ۋە سىياسىي مەركەزگە ساداقەتلىك دەرىجىسىگە ئاخىرقى ھېساپتا رېگىونلارنى باشقۇرۇشنىڭ ئەڭ مۇھىم شەرتلىرى ۋە ئۇمۇمەن ئىسلاھاتلار يولىنىڭ مۇۋاپپەقىيىتى ياكى مۇۋاپپەقىيەتسىزلىكى ئۈستىدىن نازارەت قىلىش ۋە ئۇيغۇنلاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئىمكانىيىتى باغلىق بولىدۇ. بۇ مۇناسىۋەتتە خىتاي ئۈچۈن ش ئۇ ئار ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە، كادىرلارنى تاللاش ۋە ئورۇنلاشتۇرۇش مەركىزىي رەھبەرلىك تەرىپىدىن ناھايىتى پۇختا ۋە ھەر تەرەپلىمە ئويلاشتۇرۇلغان ھالدا ژۈرگۈزۈلىدۇ. ئىجتىمائىي - ئىقتىسادىي ئوزگىرىشلەر جەريانىغا تەسىر يەتكۈزىدىغان ئاۋتونومىيە رەھبەرلىكىنى شەكىللەندۈرۈش بۇ مەسىلىنىڭ سىياسىي تەرىپى توغرىلىق ئېيتقانىمىزدا، ئىسلاھاتلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ خاراكتېرىنى ۋە يولىنىشىنى كوپ جەھەتتىن بەلگۈلەيدۇ.

مۇئەللىپلەر كىتابنىڭ بىرىنچى قىسمىنى تەييارلاشقا ھەر خىل خاراكتېردىكى قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلگەن. جۈملىدىن، شىنجاڭ رەھبەرلىكىنىڭ تىزىملىكىنى بېرىش ئۇسۇلىدا بۇنى بايقاشقا بولىدۇ. مۇئەللىپلەر ئۇنى ھەل قىلىشتا ئوز يولىنى تاللاۋالغان: زامانىۋىي مەلۇماتلار كىتابنىڭ بېشىدا بېرىلگەن، ئەندى ئۇنىڭ قوشۇمچىسىدا 1949 - يىلدىن بۇيانقى مەلۇماتلار بېرىلگەن. ئەلۋەتتە، بۇ مۇئەللىپلەرنىڭ ئىلكىدىكى ئىش، ئەندى بىزچە بولغاندا، رەھبەرلىكنىڭ ئالمىشىشىنى، ئۇنىڭ مىللىي تەركىۋىنى كۆزىتىش ئۈچۈن، بۇ مەلۇماتلارنى قىسقىچە ئىزاھلار بىلەن تولۇقلىغان ھالدا، بۇ ئىككى تىزىملىكنى مۇمكىن قەدەر ماسلاشتۇرۇش تېخىمۇ ياخشى بولغان بولار ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، مەلۇماتلارنى ژىغىش ۋە ئۇلار ئۈستىدە ئىشلەش بويىچە ئىنتايىن چوڭ ئىش قىلىنغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم تەكىتلەش كېرەك.

ئەندى كىتابنىڭ ئىككىنچى، ئاساسىي قىسمى توغرىلىق. كىتابنىڭ ئىككىنچى قىسمى «خ خ ج نىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى توغرىلىق ئۇمۇمىي مەلۇمات» دېگەن ماتېريال بىلەن باشلىنىدۇ (مۇئەللىپى ئا. نەئۇەرۇق)، ئۇنىڭدا ھەققەتەنمۇ ئۇمۇمىي مەزمۇندىكى مەلۇماتلار، يەنى ئولكىنىڭ جۇغراپىيە ۋە تەبىي ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ قىسقىچە خاراكتېرىستىكىسى بېرىلگەن. ئۇلار قىزىقارلىق، لېكىن ناھايىتى قىسقىچە بېرىلگەن. ئەگەر ش ئۇ ئار توغرىلىق ئۇمۇمىي مەلۇمات ھەققىدە سوز قىلىدىغان بولساق، بىزچە بولغاندا، ئانچە چوڭ بولمىغان تارىخىي ئېنىقلىمىنى بېرىش مەخسەتكە مۇۋاپىق بولغان بولار ئىدى.

ئىككىنچى قىسىمنىڭ «خ خ ج ش ئۇئار نىڭ مەمۇرىي- تېررىتورىيەلىك يولىنىشى، ئىقتىسادىي رايونلاشتۇرۇش ۋە ئەركىن تىجارەتچىلىك زونىلىرى» دېگەن ئىككىنچى بابى قىزىقارلىق ۋە پايدىلىقتۇر.

مەمۇرىي - تېررىتورىيە بولۇنۇشى بويىچە ش ئۇ ئار ناھايىتى مۇرەككەپ رېگىوندۇر. مۇئەللىپ (ك. سىروپېژكىن) ش ئۇئار نىڭ تەركىۋىدىكى بەش ئاۋتونوم ئوبلۇسى، سەككىز ۋىلايەت، ئالتە ئاۋتونوم ناھىيە، ش ئۇئار نىڭ ئالتە چوڭ شەھىرى توغرىلىق ئىنچىل ۋە ئالاھىدە تەپسىلىي ھالدا مەلۇمات بېرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن مۇئەللىپ ئىقتىسادىي رايونلاشتۇرۇش زونىلىرى (ئۇلار ئالتە) ۋە ئەركىن تىجارەتچىلىك زونىلىرى (ئۇلار يەتتە) توغرىلىق تەپسىلىي توختىلىپ مۇنداق تەپسىلىي جۇغراپىيەلىك بايان ش ئۇئار نىڭ كېيوسىياسىي ئەھۋالىي توغرىلىق ۋە رايوندىكى ئىقتىسادىي - سىياسەت توغرىلىق تولۇق خەۋەردار بولۇشقا، ھەر بىر تېررىتورىيە بىرلەشمىسىدىكى ئېتنىك توپلارنىڭ ئەھۋالىنى ئېنىقلاشقا ئىمكانىيەت بېرىدۇ. مۇئەللىپ خىتاي مەنبەلىرىدىن پايدىلانغان ھالدا (باشقا مەنبەلەر ئەمەلىياتتا يوق) ئاساسىي ئېتنىك توپلارنىڭ نىسبىتى توغرىلىق مەلۇماتلارنى كەلتۈرىدۇ، بۇ مەلۇماتلارغا ئاساسلىنىپ ۋەزىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئۇمۇمىي ئەھۋالىنى ۋە ئۇمۇمەن ش ئۇئار دا خىتايلاشتۇرۇش جەريانىنى پەرەز قىلىش مۇمكىن. بۇ خ خ ج پۇخرالىرىنىڭ چېگارىداش دولەتلەرگە، شۇ جۈملىدىن مەركىزىي ئاسىيە دولەتلىرىگە جىددىي ئېقىپ كىرىۋاتقانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەنمۇ ناھايىتى مۇھىمدۇر.

ژۇقۇرىدىكى ماۋزۇنى «ش ئۇ ئار دىكى ئېتنودېموگرافىيە ۋەزىيىتى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىيات تېندېنسىيەسى» دېگەن نوۋەتتىكى باب داۋاملاشتۇرىدۇ. بۇ مەزكۇر كىتاپتىكى مەزمۇن جەھەتتىن ئاساسىي بولۇملەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇنىڭ مۇئەللىپى ستاتىستىكا مەلۇماتلىرى بىلەنلا چەكلەنمەي، بەلكى شۇنداقلا تەتقىق قىلىۋاتقان مۇئەممانى ئەتراپلىق تەھلىل بىلەن بېرىدۇ.

ئىچكىرىدىن خىتايلارنىڭ كوچۇپ كېلىش جەريانى ش ئۇ ئار دا دېموگرافىيە ۋەزىيىتىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشتە ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. سەكسىنىنچى ژىللاردىن باشلاپ كوچۇپ كەلگەنلەر ش ئۇئار دىكى ئىجتىمائىي - ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي ۋەزىيەتنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشتە مۇھىم رول ئوينىشقا باشلىدى. ژىللارنىڭ ئوتۈشى بىلەن بۇ تېندېنسىيە كۈچىيىۋاتىدۇ. ۋەزىيەتنىڭ مۇنداق تەرەققىياتى ئۇرغۇنلىغان ئېتنوسىياسىي ۋە ئېتنوئىقتىسادىي ئامىللارنىڭ كۈچىيىشىگە تەسىر يەتكۈزمەي قويمىدى. ش ئۇئاردىكى ۋەزىيەتنىڭ كەسكىنلىشىشىمۇ ئەينە شۇنىڭ تەسىرىدىن پەيدا بولماقتا. بۇنى كىتاپتا كەلتۈرۈلگەن ش ئۇ ئار ئاھالىسىنىڭ سانى ۋە مىللىي تەركىۋىنىڭ ئوزگىرىش جەدۋەللىرى بويىچە روشەن بايقاۋېلىش مۇمكىن. مەسىلەن، رەسمىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، خىتايلار 1949 - ژىلقى 292 مىڭدىن 1995 - ژىلى 6 مىللىون 318,5 مىڭغا يەتكەن (ئەتىمالىم بۇ ناھايىتى توۋەن كورستىلگەن رەقەم بولسا كېرەك). باشقىچە ئېيتقاندا، ئەللىك ژىل ئىچىدە شىنجاڭدا خىتايلار سانى بۇ يەردىكى ئاھالىنىڭ 4 پائىزىدىن 40 پائىزىغىچە قىسمىنى تەشكىل قىلدى.

مۇئەللىپ (ك. سىروپېژكىن) ھەر خىل مەنبەلەردىن پايدىلانغان ھالدا، چوڭقۇر ۋە مەنتىقىلىق خۇلاسە چىقىرىدۇ. مەسىلەن، ئۇ «ش ئۇئار نىڭ شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئوزگىرىشى، يەنى كوپىيىشى يەنە بىر ۋەزىيەتنى تۇراقسىزلاندۇرۇش ئامىلىغا ئايلىنىدۇ، شەھەر ئاھالىسى ئاساسىي جەھەتتىن «خىتاينىڭ ئىچكى ئولكىلىرىنىڭ يېزىلىرىدىكى ئارتۇقچە ئەمگەك رېسۇرسلىرى» ھېساۋىغا تولۇقلىنىدۇ»، دەپ تەكىتلەيدۇ. مۇئەللىپ بۇ خۇلاسىنى كەلتۈرۈلگەن ستاتىستىكا مەلۇماتلىرىنى ئىشلەش ئاساسىدا چىقارغان.

«خ خ ج ش ئۇئار نىڭ ئىقتىسادىي ۋەزىيىتى، رېگىونال تەرەققىياتنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى ۋە ئۇلارنىڭ قازاقىستان - خىتاي مۇناسىۋەتلىرىگە بولغان تەسىرى» دېگەن ماۋزۇدىكى ئەمگەك (مۇئەللىپى ش. نادىرۇق) ش ئۇ ئار ئىقتىسادىنى ئۇمۇمىي ھالدا ۋە شۇنداقلا ئىقتىسادىي رايونلار بويىچە ئەھۋالنى تەپسىلىي خاراكتېرلەيدۇ.

ش ئۇئارنىڭ تاشقى ئىقتىسادىي ئالاقىلىرىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش باسقۇچلىرىنى ۋە قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى بىلەن ئېنتېگراتسىيەلىشىش جەريانلىرىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش ئىمكانىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىش بۇ ئەمگەكنىڭ باھالىق قىسمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ش ئۇئارنىڭ قازاقىستان ۋە ئۇمۇمەن مەركىزىي ئاسىيا بىلەن ئوز ئارا سودا قىلىش توغرىلىق مەلۇم دەرىجىدە مەلۇمات بېرىدۇ.

ئىسلاھاتلارنىڭ ئىجتىمائىي ئاقىۋەتلىرىگە ۋە رېگىوندىكى ئىجتىمائىي - سىنىپىي ئاقىۋەتلىرىگە بېغىشلانغان باب ۋە ئۇنىڭدىكى مىللەتلەر ئارا مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى ۋە ئۇلارنى ئۇيغۇنلاشتۇرۇش توغرىلىق مۇئەللىپنىڭ بەزى پىكىرلىرى دىققەتكە سازاۋەردۇر.

باي ئەنئەنىلەرگە ئىگە شىنجاڭدىكى روھىي تەرەققىيات ئالاھىدىلىكلىرى ھەر دايىم تەتقىقاتچىلارنىڭ دىققەت ئەزىرىدە بولۇپ كەلگەن. مەزكۇر كىتاپنىڭ مۇئەللىپلىرىمۇ (ك. تالىپوۋ) بۇ مەسىلە ئۈستىدە توختالغان. «ش ئۇ ئار ئاھالىسىنىڭ تەركىۋى كوپ مىللەتلىك ۋە ئۇلار ھەر خىل دىنلارغا ئېتىقات قىلىدۇ، – دەپ تەكىتلەيدۇ مۇئەللىپ، – بۇ يەردە ئەمەلىياتتا دۇنيادىكى بارلىق دىنلارغا ئېتىقات قىلغۇچىلارنى ئۇچرىتىش مۇمكىن». مۇئەللىپ ئاساسىي دىققەتنى ئىسلام دىنىغا مەركەزلەشتۈرۈپ، ئۇنىڭ ش ئۇ ئار نىڭ جەمىيەت ھاياتىدىكى ئورنى ۋە رولى ئۈستىدە پىكىر قىلىدۇ. مۇئەللىپ تارىخقا چوكۇپ، مىللەتلەر ئارا مۇناسىۋەتلەر تارىخىغا قىسقىچە توختىلىدۇ.

يەتمىشىنچى ژىللارنىڭ ئاخىرى – سەكسىنىنچى ژىللارنىڭ بېشىدا ش ئۇ ئار دا رەسمىي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى تەرىپىدىن دىنغا بولغان بېسىم سەل بوشىدى ۋە دىنىي پائالىيەت ئاكتىۋلىشىشقا باشلىدى. ۋاقىئەلەرنىڭ مۇنداق تەرەققىياتى خەلقنىڭ ئاڭ – سېزىمىنىڭ ئوسۇشىگە، بېسىپ ئوتكەن يولغا باھا بېرىشكە ئېلىپ كەلدى ۋە مۇستەقىللىق ئۈچۈن كورەش يېڭى كۈچ بىلەن ئوۋج ئالدى. بۇنىڭغا باغلىق مۇرەككەپ جەريانلارنى مۇئەللىپ ئەتراپلىق تەھلىل قىلغان.

مەركىزىي ئاسىيە دولەتلىرى مۇستەقىللىققە ئىگە بولغاندىن كېيىن رەسمىي بېجىن دائىرىلىرىنىڭ سېپارا – تىزم دەپ ئاتالمىشقا قارشى ئېنىق كۈرەش پروگراممىسى پەيدا بولدى. شىنجاڭ سابىق كېڭەش ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ ئۈلگىسى بويىچە مۇستەقىللىككە ئىنتىلماقتا ۋە ئاخىرقى ۋاقىئەلەر بۇ نىيەتنىڭ جىددىيلىكىنى ۋە ئۇنىڭ تەييارلانغانلىقىنى كورسەتتى. نەق موشۇ ئەھۋال مەركەزنىڭ ھەرىكىتىنى ئۇيغۇنلاشتۇردى ۋە ش ئۇ ئار نىڭ تۈپلۈك ئاھالىسىغا قارشى جازالاش ۋە زورلۇق – زومبۇلۇق ھەرىكەتلىرىنى كەڭ دائىرىدە قوللىنىشقا رەسمىي ئىمكانىيەت بەردى. بۇ باھانە بىلەن ئاھالىنىڭ دىنىي پائالىيەتلىرىنىمۇ چەكلەش باشلاندى. مۇئەللىپ ش ئۇئار ئاھالىسىنىڭ مەنىۋىي تىكلىنىشى بىلەن باغلىق بولغان مۇئەممالارنىڭ پۇتكۇل تەرەپلىرىنى بايان قىلغان ھالدا، مۇئەممانىڭ مەۋجۇتلىغىنى قەيت قىلىدۇ، لېكىن ئەپسۇسكى، قېلىپلاشقان ۋەزىيەتنى چوڭقۇر تەھلىل قىلمايدۇ. مۇنداق تەھلىل ھازىرقى ۋاقىتتا ۋە شۇنداقلا ئىككى تەرەپلىملىك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئىستىقبالىدا ناھايىتى مۇھىمدۇر.

بىر كىتاپتا ھەممىنى كوزدە تۇتۇش، ھەل قىلىش مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. لېكىن بۇ قازاقىستان – خىتاي مۇناسىۋەتلىرى توغرىلىق بولغانلىقتىن، ئۇنىڭدا ئىككى مەملىكەت ئوتتۇرىسىدىكى ئوز ئارا مۇناسىۋەتلەرنىڭ تارىخىغا قىسقىچە توختىلىش ۋە رېگىوندىكى خەلق ئارا مۇناسىۋەتلەرنىڭ تەرەققىياتى نۇقتەئىي نەزىرىدىن باھا بېرىلگەن بولسا، تېخىمۇ پايدىلىق بولغان بولار ئىدى دەپ ئويلايمىز.

ئاخىرقى ۋاقىتلاردا سىياسەتشۇناس ئالىملار، تارىخچىلار، فىلوسوفلار تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان بۇ خىلدىكى تەتقىقاتلاردا مەركىزىي ئاسىيا رېگىونىنىڭ شارائىتى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىيات ئالاھىدىلىكلىرى، ھازىرقى زامان ۋە چەت ئەل تەجرىبىلىرى ھېساپقا ئېلىنىدۇ. ئېپسۇسكى، مەزكۇر كىتاپتا، ئەمەلىياتتا مۇنداق تەھلىل يوق.

ئاخىرىدا شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەش لازىمكى، بۇ پايدىلىق ۋە كېرەكلىك نەشر دەرھال كام ئۇچرايدىغان كىتاپلار قاتارىدىن ئورۇن ئالدى. مەن بۇ يەردە ئۇنىڭ تىراژىنى كوزدە تۇتۇۋاتىمەن. مۇنداق كىتاپ ئۈچۈن 300 نۇسخا ناھايىتى ئازلىق قىلىدۇ.

پەرھات ھەمراييېۋ،
فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى، دوتسېنت.

ئىنسان ۋە ئىمان

تەۋرات ۋە ئىنجىل مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەق پەيغەمبەرلىكىگە دەلىلدۇر

ئۆتكەن پەيغەمبەرلەر بىلەن بىرلىكتە، مۇقەددەس كىتابلاردىن تەۋرات بىلەن ئىنجىل مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەق پەيغەمبەر ئىكەنلىكىگە دەلىل ۋە شاھىتتۇر. تەۋرات ۋە ئىنجىللار ھازىرغىچىلىك كۆپلىگەن ۋە ھەر خىل ئۆزگەرتىشلەرگە ۋە قەستەن بۇزۇشلارغا ئۇچرىغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ تېكىستلىرىدا ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاخىرقى زامان پەيغەمبىرى بولۇپ ئەۋەتىلىدىغانلىقى ھەققىدىكى بېشارەتلەر كۆپتۇر. تۆۋەندە پەقەت 4 بېشارەتنى بايان قىلىمىز.

1. ئاللا مۇسا پەيغەمبەرگە: «ئۇلار ئۈچۈن ئۆز قېرىنداشلىرى ئارىسىدىن ساڭا ئوخشاش بىر پەيغەمبەر چىقىرىمەن ۋە سۆزلىرىمنى ئۇنىڭ ئاغزىغا قويىمەن» (تەۋرات: تەسنىيە بابى، 18 – تېكست).

«مۇسا مۇنداق دېگەن: «رەب سىلەرگە قېرىنداشلىرىڭلار ئارىسىدىن ماڭا ئوخشاش بىر پەيغەمبەر چىقىرىدۇ، ئۇ نېمە دېسە، ئۇنى ئاڭلايسىلەر» سەمۇئىل (ئىسمائىل) ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن كەلگەن پۈتۈن پەيغەمبەرلەر ھەممىسى سۆزلىگەن بۇ كۈنلەرنى ئېلان قىلدى.» (ئىنجىل: پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىشلىرى بابى، 22 – تېكست.)

«... ۋە رەبىمنىڭ مۇساغا ئوخشاش بىر پەيغەمبەرنى ئىسرائىل ئەۋلادىدىن چىقارغىنى يوق.» (تەۋرات: تەسنىيە بابى، 12 – تېكست.)

تەۋرات ۋە ئىنجىلنىڭ ھەر خىل بابلىرىدا بايان قىلىنغان ژۇقۇرىدىكى تېكستلاردا:

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى ئىسھاق ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسلىدىن مەيدانغا كەلگەن ئىسرائىل ئەۋلاتلىرىغا مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ «قېرىنداشلىرىڭلار ئارىسىدىن» دېگەن شەكلىدىكى خىتابى ئىسھاقنىڭ قېرىندىشى ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ نەسلىگە يەنى ئىسمائىل ئەۋلاتلىرىغا ئىشارەتتۇر. ئىسمائىل ئوغۇللىرىدىن كېلىدىغان پەيغەمبەر بولسا، يالغۇز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدۇر. چۈنكى ئىسمائىل ئەۋلادىدىن پەقەت مۇھەممەد ئەلەيھىسسالاملا پەيغەمبەر بولۇپ ئەۋەتىلگەن ئىدى. يۇشە ۋە ئىسا ئەلەيھىسسالاملار بولسا ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەۋلاتلىرىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇلار ئىسرائىل ئەۋلاتلىرىدىندۇر. شۇنداق ئىكەن ئۇلار بۇ بېشارەتتىكى پەيغەمبەر ئەمەستۇر.

يەنە مۇسا ئەلەيھىسسالام «ماڭا ئوخشاش» دېگەن سۆزى بىلەن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى مەخسەت قىلغان بولىدۇ. چۈنكى، جىھاد، قانۇن ۋە ھۆكۈملەر، بېكىتكەن جازالار، جامائەت ئىچىدە سۆزىنىڭ ئەمەلگە ئاشىدىغان بولۇشى قاتارلىق ژىگىرمىگە يېقىن خۇسۇسىيەتتە مۇسا ئەلەيھىسسالامغا ئوخشايدىغان پەيغەمبەر يۇشە ياكى ئىسا ئەلەيھىسسالاملار ئەمەس، بەلكى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدۇر.

يەنە مۇسا ئەلەيھىسسالامغا ئوخشايدىغان بىرەر پەيغەمبەرنىڭ ئىسرائىل ئەۋلادىدىن چىقمايدىغانلىقى تەۋراتتا ئېنىق بايان قىلىنغان بىر ھەقىقەتتۇر.

يەنە تەۋراتنىڭ ژۇقۇرىدا بايان قىلىنغان تېكستلىرىدىكى «سۆزلىرىمنى ئۇنىڭ ئاغزىغا قويىمەن» دېگەن جۈملە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوقۇش ۋە يېزىشنى ئۆگەنمىگەن ئۇممىي پەيغەمبەر بولغىنىنىڭ ئۈستىگە ئاللانىڭ كالامىنى تېزلا يادلاۋېلىپ، كىشىلەرگە ئوقۇپ بېرەلەيدىغانلىقىغا ئىشارەتتۇر.

يەنە ئىسا ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە ياشىغان يەھۇدىلەر تەۋراتتا بېشارەت بېرىلگەن بىر پەيغەمبەرنى كۈتەتتى. ئۇلارنىڭ بۇ ئىنتىزارى بېشارەت بېرىلگەن پەيغەمبەرنىڭ ئۇلاردىن بۇرۇن ئۆتكەن يۇشە ئەلەيھىسسالام ئەمەسلىكىگە ۋە ئۇلار بىلەن ياشاۋاتقان ئىسا ئەلەيھىسسالاممۇ ئەمەسلىكىگە ۋە ئىسا ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن كېلىدىغان مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئىكەنلىكىگە كۈچلۈك دەلىلدۇر.

2. «رەب سىنادىن كەلدى ۋە ئۇلارغا سائىردىن ئاشكارە بولدى، پاران تاغلىرىدا پارلىدى ۋە ئون مىڭلارچە مۇقەددەسلەرنى ئېلىپ كەلدى، ئۇلار ئۈچۈن ئوڭ تەرىپىدە ئوتلۇق پەرمان بار ئىدى.» (تەۋرات: تەسنىيە بابى، 33 – تېكست.)

بۇ تېكستلەردىكى: «سىنادىن كەلدى» سۆزى مۇسا ئەلەيھىسسالامغا مىسىرنىڭ تۇرسىنا تېغىدا ئىلاھى ھۆكۈملەرنىڭ بېرىلگەنلىكىگە، «سائىردىن ئاشكارە بولدى» سۆزى، ئىسا ئەلەيھىسسالامغا ئورشلىمغا يېقىن بولغان سائىر دېگەن يەردە ئىنجىلنىڭ بېرىلىدىغانلىقىغا ۋە «پاران تاغلىرىدا پارلىدى» سۆزى بولسا، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ مەككىدە چىقىدىغانلىقىغا ئىشارەتتۇر. «پاران» ئەرەبچە ئوقۇلۇشى بويىچە «فاران»، مەككىنىڭ قەدىمي ئىسىملىرىدىن بىرى بولغىنىغا ئوخشاش، تەۋراتنىڭ يارىتىلىش بابىدا ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ فاران چۆلىدە ياشىغانلىغى بايان قىلىنغان (تەۋرات: يارىتىلىش بابى، 21 – تېكست.)

«ئوڭ تەرىپىدە ئوتلۇق پەرمان بار ئىدى» سۆزى ئىسلام دىنىدا بۇيرۇلغان جىھادقا ئىشارەتتۇر.

ژۇقۇرىدىكى تېكستلاردىكى خەۋەرلەر بۈيۈك ئۈچ پەيغەمبەرنىڭ چىقىدىغان ئورۇنلىرىنى بەلگۈلىگەن بۇ خەۋەرلەر قۇرئان كەرىمدىكى مۇنۇ ئايەتكە مۇۋاپىقلىشىدۇ: «ئەنجۈر بىلەن ۋە زەيتۇن بىلەن قەسەمكى، سىنا تېغى بىلەن قەسەمكى، بۇ تىنىچ شەھەر (يەنى مەككە) بىلەن قەسەمكى...» (تىن سۈرىسى، 1 – 3 – ئايەتلەر).

بۇ ئايەتلەر مۇسا، ئىسا ۋە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالاملارنىڭ ئەۋەتىلىدىغان ئورۇنلىرىنى بايان قىلماقتا، چۈنكى ئىسا ئەلەيھىسسالام ياشىغان پەلەستىندە ئەنجۈر بىلەن زەيتۇن كۆپ چىقىدۇ. مۇسا ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر بولۇپ ئەۋەتىلگەن تاغنىڭ ئىسمى سىنا تېغى ۋە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ياشىغان ۋە پەيغەمبەر بولۇپ ئەۋەتىلگەن جاينىڭ ئىسمى مەككىدۇر.

3. «تاش بۇرجەكنىڭ بېشى بولدى... بۇ كۆز بىلەن قاراپ ھەيران قالىدىغان بىر ئىشتۇر. ئاللانىڭ مەلەكۇتى سىلەردىن ئېلىنىپ ئۇلارنىڭ مېۋىلىرىنى يېتىشتۈرىدىغان بىر مىللەتكە بېرىلىدۇ ۋە بۇ تاشنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن پارچىلىنىدۇ. بۇ تاشمۇ كىمنىڭ ئۈستىگە چۈشسە ئۇنى ئېزىپ پارچىلاپ تاشلايدۇ.» (ئىنجىل: مەتتا، 21 – باب، 42 – تېكست.) بۇ تېكستتە بايان قىلىنغان «بۇرجەك تېشى» ئىسا ئەلەيھىسسالام ئەمەستۇر، چۈنكى، ئىسا ئەلەيھىسسالام ئېلىپ كەلگەن موجىزىلەر ئىچىدە پارچىلىنىش ۋە ئېزىلىپ يەنچىلىش مەيدانغا كەلمىگەن. بەلكى بۇلار بىزنىڭ پەيغەمبىرىمىز بىلەن مەيدانغا كەلگەن. چۈنكى ھۆكۈم قىلىنغان ئىسا ئەلەيھىسسالام ئەمەس، بەلكى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدۇر. ئۆزىنىڭ ھۆكۈم قىلماق ئۈچۈن كەلمىگەنلىكىنى سۆزلىگەن زاتمۇ ئىسا ئەلەيھىسسالامدۇر. (ئىنجىل، يۇھەننە، 12 – باب، 47 – تېكست.)

يەنە بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايەتلىرىدە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۆزىنىڭ پەيغەمبەرلىك بىناسىنىڭ بۇرچەك تېشى بولغانلىقىنى ئىپادىلىگەن ۋە بۇ، بۇرچەك تېشىنىڭ قويۇلۇشى بىلەن، يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەۋەتىلىشى بىلەن پەيغەمبەرلىك تاماملانغان بولىدۇ.

4. «رەب سىلەرگە باشقا بىر فاراكلىت بېرىدۇ، ئۇ ھەمىشە سىلەر بىلەن بولسۇن ئۈچۈن...»(ئىنجىل يۇھەننا، 14 – باب، 15 – تېكست.)

«مەن ئۈچۈن ئۇ گۇۋالىق بېرىدۇ...»(ئىنجىل يۇھەننا، 15 – باب، 26 – تېكست.)

ژۇقۇرىدىكى تېكستلاردا فاراكلىت دېگەن ئىسىم بىلەن كەلگەن سۆزىنىڭ ئەسلى گرېكچىدە «پرىكلىتوس» بولۇپ، ئەرەبچە «ئەھمەد» سۆزىنى ئىپادىلەيدۇ. ئەھمەد بولسا، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىسمىدۇر. قۇرئان كەرىممۇ ئۇنىڭ ئىنجىلدىكى ئىسمىنىڭ ئەھمەد ئىكەنلىكى ئىپادىلەنگەن.

ئاخىرقى تېكستتىكى «مېنىڭ ئۈچۈن گۇۋالىق بېرىدۇ...» دېگەنلىك مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىسا ئەلەيھىسسالامنى ئېتىراپ قىلىدىغانلىقى ۋە ئۇنىڭ ئاللانىڭ ئوغلى ئەمەس بەلكى بەندىسى ۋە پەيغەمبىرى ئىكەنلىكىگە گۇۋالىق بېرىدىغانلىقىغا ئىشارەتتۇر.

ئىسرائىل ئەۋلادىنىڭ ئۆز دىنىدىن قايتىپ ھەيكەلگە چوقۇنۇشتىن ئىبارەت خۇراپاتقا ئاللا غەزەپلىنىپ مۇنداق دېگەنلىكى تەۋراتتا قەيت قىلىنغان: «ئۇلار ھەقىقىي ئىلاھ بولمىغان ھەيكەلگە چوقۇنۇش ئارقىلىق مېنى قىزغاندۇردى، مەنمۇ جاھىل، قالاق بىر مىللەتكە نېمىتىمنى ئاتا قىلىش ئارقىلىق ئۇلارنى قىزغاندۇرىمەن» (تەۋرات، تەسنىيە بابى، 21 – تېكست.)

ژۇقۇرىدىكى تېكستتىكى «جاھىل، قالاق مىللەت» سۆزى ئەرەبلەرگە قارىتىلغاندۇر. چۈنكى شۇ ۋاقىتلاردا ئەرەبلەر دۇنيادىكى ئەڭ خۇراپىي ۋە ئازغىن قەۋملەر ئىدى، بۇتلارغا چوقۇناتتى، بىر – بىرى بىلەن ھەمىشە جېدەل – ماجرا قىلىشىش ئارقىلىق قان تۆكەتتى. ھەتتا قىزلىرىنى تىرىك كۆمەتتى. يەھۇدىلار ئەرەبلەرنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ دېدەك خوتۇندىن بولغان ئىسمائىلنىڭ ئەۋلاتلىرى دەپ بەكمۇ كامسىتەتتى ۋە تۆۋەن كۆرەتتى. چۈنكى ئەرەبلەردىن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام كېلىشىدىن بۇرۇن ھەقىقەتنى كۆرسىتىدىغان بىرەر پەيغەمبەرمۇ كەلمىگەن، ئىسرائىل ئەۋلادىدىن بولسا ھەمىشە پەيغەمبەرلەر كېلىپ تۇرغان ۋە ئاللانى يادلىتىپ تۇرغان. شۇڭا ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئەرەبلەر جاھىل ۋە قالاق قەۋملەر ئىدى.

ش ئۇنار. ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى ئىسلام ئىنستىتۇتى.

مەۋلۇد - ئىبادەتمۇ ياكى بىدئەتمۇ

«مەۋلۇد» ئەرەبچە سۆز بولۇپ، «تۇغۇلغۇچى» دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ ۋە مۇسۇلمانلار ئۇنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغۇلغان كۈنى سۈپىتىدە ئىشلىتىپ كەلمەكتە.

پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ دۇنياغا كېلىشى پۈتكۈل ئىنسانىيەت ئۈچۈن ئاللا تەرىپىدىن بېرىلگەن چوڭ بىر رەھمەت ئىدى. ئۇ مۇسۇلمانلىقنىڭ ئەڭ ياخشى ئۆلگىسى ۋە ئىنسانىيلىقنىڭ ئىپتىخارى، شۇنداقلا بارلىق ياخشىلىقلارنىڭ ۋە ئالىي پەزىلەتلەرنىڭ بىردىن – بىر يېتەكچىسىدۇر. ئاللا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى مەدھىيلەپ مۇنداق دەيدۇ: «سىلەرگە رەسۇلۇللا، ئەلۋەتتە، ياخشى ئۈلگىدۇر» (ئەھزاپ سۈرىسى، 22 – ئايەت.) پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ياد ئېتىپ، ئۇنىڭ ئىش پائالىيەتلىرىنى ئوقۇپ، ئۇنىڭدىن ئۆگىنىش مۇسۇلمانلار ئۈچۈن تولىمۇ پايدىلىق ئىبادەت.

ئىنسانلارغا ئاللادىن ئەڭ ئالىي سوغىنى ئېلىپ كېلىش بىلەن بىللە ئىنسانلارنىڭ قەلبلىرىدە ئىسلام دىنىنىڭ پارلاق مەشئىلىنى ياندۇرغان ۋە ئۇلارنى ئازغۇنلۇقنىڭ زۇلمەتلىرىدىن ئازات قىلىپ، توغرا يولنىڭ نۇرىغا ئېلىپ چىققان پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى چەكسىز ھۆرمەتلەش مۇسۇلمانلارغا ئاللا بۇيرىغان ئىبادەتتۇر. بىراق ئىسلام دىنىدا ھەر قانداق ئىبادەتنىڭ مەلۇم بىر سىستېمىلىرى بار بولۇپ، بىز پەيغەمبىرىمىزنى باشقا دىنلارنىڭ خۇراپاتلىرىنى قوللانغان ھالدا خاتىرلىسەك قىلچە ساۋاب تاپالمايمىز، بەلكى گۇناھكار بولىمىز. ئاللا مۇسۇلمانلارغا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى خاتىرلەش ۋە ياد ئېتىشنىڭ سىستېمىسىنى ۋە قائىدە – يوسۇنلىرىنى ئۆگىتىپ، قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دېگەن: «ئاللا ھەقىقەتەن پەيغەمبەرگە رەھمەت يوللايدۇ، يەنى ئۇنىڭ شەنىنى ئۇلۇغلايدۇ، پەرىشتىلەر ئۇنىڭغا مەغپىرەت تەلەپ قىلىدۇ: ھەي، مۆمىنلەر، سىلەر پەيغەمبەرگە ئامانلىق تىلەڭلار» (ئەھزاب سۈرىسى، 56 – ئايەت.)

ئاللانىڭ بۇ ئەمرى بىلەن مۇسۇلمانلار مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى بەش ۋاقىت نامازلىرىدا، دۇئالىرىدا ئۇنىڭ ئىش ئىزلىرىنى ئۆزلىرىگە ئۈلگە قىلىپ ياد ئېتىپ، خاتىرلەپ كەلگەن. پەقەت ھىجرىينىڭ 4 – ئەسىرىگە كەلگەندە پاتىمىلار (شىئەلەرنىڭ بىر گۇرۇھى) مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇغۇلغان كۈنىدە ئۇنى خاتىرلەپ، مەراسىم ئۆتكۈزۈش ئىشىنى ئاۋال مىسىردا قولغا ئالغان. بۇلارغا بىرىنچى بولۇپ ئىراقنىڭ پادىشاسى ئەبۇ سەئىد ئەگەشكەن ۋە ئۇنى قانات يايدۇرۇشقا كۈچ چىقارغان. شۇنىڭدىن بېرى بۇ ئىش بەزى مۇسۇلمانلاردا ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان. ئىسلام دىنىغا مەنسۇپ بولغان بەزى موللىلارمۇ بۇ ئىشنى «ياخشى ئادەت» دەپ قوبۇل قىلغان. لېكىن ئىسلام دىنىنىڭ ھەقىقىي روھىغا ئەمەل قىلىدىغان ئىسلام مەملىكەتلىرىدە «مەۋلۇد» دېگەن بۇ ئادەت ئاللىقاچان ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان، پەقەت ئىسلام دىنىنىڭ ھەقىقىتىنى توغرا چۈشىنىپ بولالمىغان بەزى مۇسۇلمان خەلىقلىرىنىڭ ئارىسىدا بۇ ئادەت ھازىرمۇ بار.

ئاللا تائالا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئىسلام دىنىنى ئەڭ كامالىغا يەتكۈزگەنلىكى ھەققىدە مۇنۇ ھەقىقەتنى ئېلان قىلىدۇ: «بۈگۈن سىلەرنىڭ دىنىڭلارنى پۈتۈن قىلدىم، سىلەرگە نېمىتىمنى تاماملىدىم. ئىسلام دىنىنى سىلەرنىڭ دىنىڭلار بولۇشقا تاللىدىم (مائىدە سۈرىسى، 31 – ئايەت).

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدا ئىسلام دىنىنىڭ ئىبادەتلىرى ۋە تۈرلۈك پائالىيەتلىرىنىڭ قائىدە سىستېمىلىرى شەكىللىنىپ بولغان. شۇڭا ئۇ ئىسلام دىنىنى ئېلان قىلغان ۋە ئۇنى تا قىيامەتكىچە ئۆزگەرمەيدىغان ۋە ھېچ كىم ئەمەلدىن قالدۇرمايدىغان مەڭگۈلۈك دىن قىلىپ بېكىتكەن.

ئىسلام دىنى يېڭىلىق كىرگۈزۈشكە مۇھتاج ئەمەس. چۈنكى كامالىغا يەتكەن نەرسە زىيادىنى قوبۇل قىلمايدۇ. قۇرئان كەرىمدە ياكى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىدە ئىبادەت دەپ بۇيرۇلمىغان ياكى ئېتىراپ قىلىنمىغان ھەر قانداق ئىش، گەرچە ئىبادەت سۈپىتىدە بىلىنسىمۇ، ھەقىقەتتە ئۇ ھەرگىز ئىبادەت بولالمايدۇ. ئۇ ئىبادەت بولالمىغان ئىكەن، دېمەك، ساۋاپلىق ئىش دەپمۇ سانالمايدۇ. چۈنكى، ھەر قانداق ساۋاپلىق نەرسىنىڭ بۇ «ياخشى ئىش» دەپ ئېتىراپ قىلىنىشى ئۈچۈن ئۇ ئىسلام دىنىنىڭ روھىغا ئۇيغۇن بولۇشى شەرت. قۇرئان ياكى ھەدىسلەردە بۇيرۇلمىغان ھەر قانداق ئىبادەت ۋە دىنىي پائالىيەت بىدئەتتۇر (دىندا بولمىغان ۋە قوبۇل قىلىنمايدىغان يېڭىلىقلار). بىدئەت ئىسلام دىنىدا قەتئىي ھارامدۇر. ئۇنى بىلمەي تۇرۇپ سادىر قىلغان كىشى گۇناھكاردۇر. ئەگەر ئۇ ئىسلام دىنىنى بۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ بېيىتىمەن دېگەن ئېتىقات بىلەن سادىر قىلغان بولسا، ئاللانىڭ «بۈگۈن سىلەرنىڭ دىنىڭلارنى پۈتۈن قىلدىم» دېگەن سۆزىگە قارشى چىققان بولۇپ، كاپىر ئاتىلىدۇ. چۈنكى ئۇ بۇ ئېتىقاتى بىلەن ئاللانى يالغانچى دېگەن بولىدۇ.

دۇنيادا ھېچ قانداق دىن بىدئەتلەرنى مەنئى قىلىشتا ئىسلام دىنى ئېرىشكەن ئىمتىيازغا ئىگە بولالىغان ئەمەس. شۇڭا باشقا دىنلار ئەسىرلەر بويى ئۆزگەرتىلىپ ۋە بۇزۇلۇپ كەلگەن. ئامما ئىسلام دىنى باشتىنلا بىدئەتنى قاتتىق چەكلەپ كەلدى. شۇڭلاشقا ئۇ ھازىرغىچە ئۆزگەرتىلمەستىن، ئۆز ئەسلى بويىچە داۋام قىلماقتا. ئەگەر شۇنداق بولماي، ھەر كىشى خالىغىنىچە ئىبادەت سىستېمىلىرىنى تۈزۈشكە ۋە دىنىي يېڭىلىقلارنى كىرگۈزۈشكە ئۇرۇنغان بولسا، بۇ دىنمۇ ئاللىقاچان بۇزۇلۇپ ئەسلىنى يوقاتقان بولار ئىدى. چۈنكى ئىسلام دىنى «ھەر قانداق بىدئەت زالالەتدۇر. ھەر قانداق زالالەتنىڭ جايى دوزاقتۇر» - دېگەن ھەقىقەتنى ئېلان قىلىپ كەلدى.

مەۋلۇدمۇ ئىسلام دىنى مەنئى قىلغان بىدئەتلەرنىڭ بىرى. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئەگەشكەن ۋە ئۇنى ھەقىقىي دوست تۇتقان كىشى ئۇنى ئاللا كۆرسەتكەن قائىدە نىزامى بويىچە قەدىرلەيدۇ ۋە خاتىرلەيدۇ. ئەگەر ئۇ «ياق، مەن مۇھەممەد پەيغەمبەرنى ئۆزەم خالىغان ئۇسۇل بىلەن ياد ئېتىمەن، «قۇرئان – ھەدىستە مەۋجۇت بولمىسىمۇ، ئۇنى مەن قوبۇل قىلىمەن» دەيدىكەن، ئۇ ئاللاغا ۋە قۇرئانغا ئۇقسان بىلەن تۆھمەت قىلغان بولىدۇ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا بولسا ئاسىيلىق قىلغان بولىدۇ.

بەزى كىشىلەر خرىستانلارمۇ ئۆز پەيغەمبىرىنى ھەر ژىلى خاتىرلەيدۇ ۋە بايرام قىلىدۇ. بىز نېمىشكە ئۇنداق قىلمايمىز. پەيغەمبەرنى ئەسلەش، ئۇنى قەدىرلەش ئەمەسمۇ؟» دەيدۇ. ئۇنداقلارغا مۇنداق جاۋاپ بېرىمىز: بىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى خرىستانلارنىڭ ئىسا ئەلەيھىسسالامنى ياد قىلغىنىدىن ۋە قەدىرلىگىنىدىن ئارتۇق كۆرىمىز، قەدىرلەيمىز. چۈنكى بىز ئۇنى ئاللانىڭ ئەمرى ۋە كۆرسەتمىسى بويىچە ياد ئېتىمىز. ئاللا بىزنى ئەڭ كامىل، توغرا ئىشلارغا بۇيرىغان، بىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى خرىستانلارنىڭ ئىسا ئەلەيھىسسالامنى بىر ژىلدا بىر قېتىم خاتىرلىگىنىدەك ئەمەس، بەلكى ھەر كۈنى قانچە ۋاقىت ناماز ئوقۇساق شۇ نامازلىرىمىزدا، دۇئالىرىمىزدا خاتىرلەيمىز ۋە ياد ئېتىمىز. ھەر كۈنى ئەتتىگەن، ئاخشاملىرى ۋە نامازلاردىن كېيىن قىلغان ھەر بىر دۇئامىزدا ئۇنىڭغا دۇرۇت ئېيتىمىز. شۇنداق ئىكەن، ئەمەلىيەتتە قايسىمىز پەيغەمبىرىمىزنى كۆپ ياد قىلىمىزكەن؟ خرىستانلارمۇ ياكى بىزمۇ؟

ئەگەر مەۋلۇد ئۆتكۈزۈپ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ژىلدا بىر قېتىم خاتىرلەش ساۋاپلىق ئىش بولغان بولسا، ئۇنى ئەلۋەتتە، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بىزگە يەتكۈزگەن بولار ئىدى. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھەر نەرسىنى ئېنىق ئېيتىشتىن ھېچ چېكىنمىگەن. بەزى كىشىلەر دەيدۇكى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مېنىڭ تۇغۇلغان كۈنۈمنى خاتىرلەڭلار دەپ قانداق دېيەلەيدۇ؟ دېمىسىمۇ خاتىرلەش ئۇنى دوست تۇتقانلىق ئەمەسمۇ؟ بىز دەيمىزكى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام قىلسا ساۋاپ بولىدىغان پۈتۈن ئىشلارنى قىلىشقا بۇيرۇشتىن چېكىنمىگەن. ئەگەر ئۇ بىر ساۋاپلىق ئىشنى ئېيتماي كەتسە پەيغەمبەرلىك ۋەزىپىسىنى تولۇق ئادا قىلمىغان بولىدۇ. ئامما، ئۇ پەيغەمبەرلىكنى كامالىغا يەتكۈزدى، ھەممىنى تولۇق يەتكۈزدى. بىزنىڭ ئىسلام دىنىمىز ھەق ۋە كامىل دىندۇر. شۇڭا ئۇ تا قىيامەتكىچە كۈچكە ئىگە. پاك دىنىمىزغا خرىستانلارنىڭ بولسۇن ياكى باشقا دىنلارنىڭ بولسۇن خۇراپاتلىرىنى كىرگۈزۈشكە يول يوق. ھەر كىشىنىڭ مۇسۇلمانلىق سۈپىتى بىلەن ئۆز دىنىنى قوغدىشى پەرزدۇر. دىنىمىزدىكى خۇراپاتلارنى ئىبادەت دەپ بىلىپ، ئۆزىمىزنى پايدىسىز، گۇناھ ئىشلارنى قىلىش بىلەن بىھۇدە ئاۋارە قىلمايلى. دىنىمىزدا بىزگە بۇيرۇلغان ئۇرغۇن ياخشى ئىبادەتلەر بار، شۇلارغا ئەمەل قىلايلى.

ئاللا ھەممىمىزنى ھىدايەت قىلسۇن.

مۇھەممەد يۈسۈپ.

تارىختىن شەخسلەر

بۇرھان - شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىلا ئەمەس، بەلكى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى دائىرىسىدە، ھەتتا خەلق ئارادىمۇ ئاز - تولا نامى مەلۇم بولغان ئەمەلدار شەخس.

بۇرھان ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە ئادەتتىكى دۇكان خىزمەتچىسىدىن ھۆكۈمەت خىزمىتىگە قوبۇل قىلىنىپ، 1921 - يىلى چۆچەكتىكى بېجى مۇپەتتىشلىكىگە، 1922 - يىلى ئىككى مىڭ ئېتى بار بىر فىرماغا باشلىقلىققا، 1925 - يىلى ئاۋتوموبىل شىركىتى ھەيئەتلىكىگە ۋە تاش يول ياساشقا نازارەتچى ھەمدە شوفىيورلارنى تەييارلايدىغان مەكتەپكە مۇدىرلىققا تەيىنلىنىدۇ. جىن شۇرېن دەۋرىدە ئۇنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن 1929 - يىلى گېرمانىيەگە بېرىپ، 6 دانە يول چىڭداش ماشىنىسى، 200 دانە ماۋزېر سېتىۋېلىپ، ئۈرۈمچىگە يوللايدۇ. ئۆزى بېرلىندا قېلىپ، ئوقۇيدۇ. 1932 - يىلى جىن شۇرېننىڭ ئوغلى بىلەن شۋېتسارىيەگە بېرىپ، پىيادە ۋە ئاتلىق ئەسكەرلەر ئۈچۈن مىلتىق، ئاۋتومات، پۇلېميوت سېتىۋېلىشتەك خىزمەتلەرنى بەجىرىدۇ. بۇ قۇمۇلدا غوجانىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى خەلق قوزغىلىڭى پارتلاپ، غەربكە ۋە جەنۇپقا قاراپ كەڭىيىۋاتقان ۋاقىت ئىدى، بۇرھان جىن شۇرېنغا زامانىۋىي قورال - ياراق يەتكۈزۈپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدۇ. شىڭ شىسەي دەۋرىدە سوشىن يەرلىك ماللار شىركىتىگە باش مۇدىر، كېيىن جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشمىنىڭ خەلق ئىشلىرى بولۇمى مۇئاۋىن باشلىقى، لايىھەلەش كومىتېتىنىڭ ھەيئىتى، شۇنىڭدەك «شىنجاڭ ئاۋام خەلق بىرلەشمىسىنىڭ» باشلىقى بولىدۇ. 1935 - يىلى شىڭ شىسەي بۇرھاننى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قەرز ئالغان 5 مىللىون رۇبللىق توختامغا قول قويۇشقا تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىلى قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتىدۇ. 1937- يىلى زايساندا تۇرۇشلۇق كونسۇل قىلىپ تەيىنلەيدۇ. گومىنداڭ دەۋرىدە ئۇ يەنىمۇ ئاكتىپ پائالىيەت كۆرسىتىپ، ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، كېيىن ئۈرۈمچىگە ۋالى بولىدۇ. 1946 - يىلى گومىنداڭ بىلەن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن 11 ماددىلىق بىتىمدىن كېيىن ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ ئىككىنچى مۇئاۋىن رەئىسى بولىدۇ. بىتىم بۇزۇلغاندىن كېيىن 1947 - يىلى جياڭ جېشى بۇرھاننى مەركىزىي ھۆكۈمەت ئەزالىقىغا بەلگىلەپ، نەنجىنغا يۆتكەيدۇ. 1948 - يىلى پرېزىدېنت مەھكىمىسىنىڭ مەسلىھەتچىسى قىلىدۇ. 1949 - يىلى يانۋاردا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسلىكىگە تەيىنلەيدۇ. گوڭچەنداڭ (خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى) دەۋرىدە. 1949 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا ماۋزېدۇڭ بۇرھاننى شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى رەئىسى قىلىپ بەلگىلەيدۇ. خىزمەت جەريانىدا ئۇ ماۋزېدۇڭنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ، 1955 - يىلى بېيجىڭغا يۆتكىلىپ، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋە مەملىكەتلىك ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى بولۇپ، تا ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە بېيجىڭدا خىزمەت قىلىدۇ. (1989 - يىلى 95 يېشىدا ۋاپات بولغان).

بۇرھان ئۆزىنى ئۇيغۇر، ئاقسۇ شەھىرىدىن دەپ، ئۆلكىلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا دايىم ئاقسۇ ۋىلايىتىدىن ۋەكىللىككە سايلىنىپ كەلدى.

بۇرھان قانداق قىلىپ، يۇرتىمىزدا مۇستەملىكىچى مۇستەبىتچىلەر ھۆكۈم سۈرگەن دەۋرلەردە بالداقمۇ - بالداق كۆتۈرۈلۈپ، يۇقىرى لاۋازىملارغا ئېرىشتى؟

بۇ سوئال كۆپتىن بېرى مۇلاھىزە ۋە مۇنازىرىلەرگە سەۋەب بولۇپ، كۆپچىلىك ئۇنى سەلبىي شەخس سۈپىتىدە باھالىسا، بەزىلەر ئىجابىي شەخس دەپمۇ قارايدۇ.

بۇرھان ھەقىقەتەن جەمئىيەتتە ئاز ئۇچرايدىغان ئىقتىدارلىق ۋە ئالاھىدە قابىلىيەتلىك ئادەم. ئۇ رۇسچىنى روسىيەدە ياشىغان ۋاقتىدا ئۆگەنگەن بولسا، 1912 - يىلى (18 يېشىدا) ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن خىتايچىنى خېلە پۇختا ئىگىلەيدۇ. گېرمانىيەدە ئالىي مەكتەپتە نېمىسچە ئوقۇپ، ئالىي بىلىم ئالغان. ئۇيغۇرچىنى بولسا تاتارچە ئارىلاشتۇرۇپ، گەپ ئارىلىقىدا «سىنە - سىنە» نى قوشۇپ سۆزلەيدىغان كەپچان ئادەم ئىدى.

مانا شۇنداق قابىلىيەتلىك، بىلىملىك ئادەم، ئۆز ئەقلى - ئىدرىكىنى نېمىگە ئىشلەتتى، كۈچ - غەيرىتىنى نېمىگە سەرپ قىلدى؟ ئۇ ئۆزىنىڭ پۈتۈن ئاڭلىق ھاياتىنى كىملەر مەنپەئىتىگە خىزمەت قىلىپ ئۆتكەزدى؟ ئۇ كىملەرنى ياقلاپ، كىملەرگە قارشى تۇردى؟ مانا بۇ سوئاللارغا جاۋاب بېرىش - ئۇ ئادەمنىڭ قانداق شەخسلىكىنى بەلگىلەيدىغان ئاساسىي ئۆلچەم.

بۇرھان ھەققىدىكى مۇلاھىزىنى ھەممىدىن بۇرۇن تاتار يازغۇچىسى مىرقاسىم ئۇسمانوۋنىڭ 1996 - يىلى تاتارىستاننىڭ قازان شەھىرىدىكى كىتاب نەشرىياتىدا بېسىلغان «يېپىلمىغان كىتاب» ناملىق كىتاۋىدىكى بۇرھانغا بېغىشلانغان مۇلاھىزە ۋە بەرگەن باھاسىدىن باشلاشنى ئەۋزەل كۆردۈم:

م. ئۇسمانوۋ ئۆز كىتاۋىدا تاتارلارنىڭ تۈرلۈك دەۋرلەردە ھەر خىل سەۋەبلەر بىلەن ئانا ۋەتىنىنى تەرك ئېتىپ، شەرقىي تۈركىستانغا كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلارنىڭ تەغدىرى ھەققىدە ھېكايە قىلىدۇ. ئۇيغۇرلار دىيارىغا كۆچۈپ كەلگەن تاتار خەلقى ئىچىدىن چىققان مەشھۇر كىشىلەر: مەسىلەن، چۆچەكتە ياشىغان تارىخچى قۇربانغالى خالىدى، غۇلجىدىكى مەرىپەتپەرۋەرلەردىن كەشفىل ئەسرار، ئابدۇللا بويى، خانىمى خۇسنى - پاتىمە ۋە غەلى ئەبزىلەر، چۆچەكتىكى مەشھۇر مائارىپچى كولەندەم خانىم خەبىبۇللىنا قاتارلىقلارنىڭ بىباھا خىزمەتلىرى، شۇنىڭدەك تاتار ئەدىبلىرى ۋە سەنئەتكارلىرى ھەققىدە، ھەمدە 1944 - يىلى غۇلجىنىڭ نىلقا ناھىيەسىدە پارتلىغان مىللىي ئازاتلىق كۈرىشىنىڭ بىرىنچى قول باشچىلىرىدىن فاتىخ باتۇر مۇسلىموۋ، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمەت ئەزاسى، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى ۋە «ئازات شەرقىي تۈركىستان» گېزىتىنىڭ مۇھەررىرى ھەبىب يونىچى، مىللىي ئارمىيە قوماندانلىرىدىن مەرغۇب ئىسھاقوۋ، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىدە مەسئۇل لاۋازىملاردا ئىشلىگەن، كېيىنرەك شىنجاڭ - ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىدە مۇئاۋىن رەئىس بولغان نەسىھەت ئىسھاقوۋلار ھەققىدە ئالاھىدە توختىلىدۇ.

ھەقىقەتەنمۇ يۇقىرىدا زىكرى قىلىنغان زاتلار ئۆز بىلىمىنى، ئەقىل - پاراستىنى، پۈتۈن كۈچ - قۇۋۋىتىنى شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۈچۈن، خەلقىنىڭ مەدەنىي - مائارىپىنى تىكلەش ۋە يۈكسەلدۈرۈش ئۈچۈن سەرپ قىلدى، بەزىلىرى ئۆز ھاياتىنى ۋەتەننىڭ مۇستەقىللىقى، خەلق ئازادلىقى يولىدىكى مۇقەددەس كۈرەشكە بېغىشلىدى. بۇلارنى ئۇيغۇر خەلقى ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلەن تىلغا ئالىدۇ ۋە دايىم ئەسلەيدۇ.

م. ئۇسمانوۋ كىتاۋىنىڭ ئاخىرىدا بۇرھان شەھىدى ھەققىدە ئالاھىدە توختىلىپ، مۇنداق دەيدۇ: «ئەجايىپ مۇرەككەپ ۋە ھەيران قالارلىق دەرىجىدە سىرلىق ھايات يولىنى باسقان بۇ ئادەمنىڭ تەرجىمىھالىغا كىرگەن مەلۇماتلار ئۇنىڭ «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» ناملىق كۆلەملىك كىتاۋىدا يورۇتۇلغان... بۇرھان شەھىدى (روسىيەدىكى ھۆججەتلەرگە بىرىچە شەھىدۇللىن) ئۆز سۆزىگە قارىغاندا، 1894 - يىلى تېتۇشكىدە بۇرۇنقى تەقش ناھىيەسىگە (ھازىرقى بوتا رايونى) قارايدىغان ئاقشا كىشىر ئاكسۇ ئاۋۇلىدا دۇنياغا كەلگەن. بۇرھان تاتارىستاندىكى بىر كىچىك ئاۋۇل نامىنى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاقسۇ شەھىرىگە باغلاپ، بولۇشىنى شۇ ياققا تارتقاندىن ئىدىل بويىدا كەلگەن ئۇيغۇر مىللىتى قىلىپ كۆرسىتىشكە تىرىشىدۇ. مۇنداق ... (147 - بەت) دەپ كېلىپ، بۇرھاننىڭ شەرقىي تۈركىستاندا ... خىزمەت قىلغانلىقىنى ... مۇنداق يازىدۇ: «فېئودال ئىمپېرىيەنىڭ ئىراق ئولكىستانى 1912 - يىلقى خىتاي ئىنقىلابىدىن كېيىنمۇ ساقلىنىپ قالغان مۇستەملىكىدە، مۇستەملىكىچى ياڭ زېڭشىنگە ياكى مىلىتارىست جىن شۇرېنغا، يېرىم فاشىست جاللات شىڭ شىسەيگىمۇ ياكى جياڭ كەيشى بىلەن ماۋزېدۇڭغىمۇ بەلكىم ستالىنغىدۇر. بۇنداق قالايمىقان قاينامدىن بىللاھى شەيتانمۇ ساق چىقالمىغان بولاتتى» (180 - بەت)، دەپ، مۇستەملىكىچى زالىملار تۈرمىلىرىدە يۈز مىڭلىغان ۋەتەنپەرۋەرلەر قامىلىپ، جەھەننەم ئازاۋىدا ئۆلتۈرۈلگەن ئەھۋالدا بۇرھاننىڭ سىيغىنغاندىن ساق، تۇخۇمدىن ئاق بولۇپ، تۈرمىلەردىن ئامان چىقىپ، يەنىمۇ زور ئەمەللەرگە ئېرىشكىنى ئاۋتورنى ھەم كۆپچىلىك قاتارىدا ھەيران قالدۇرغان بولسا كېرەك.

«بۇرھان شەھىدى ھەققىدە سۆز بولسا، - دەيدۇ ئاۋتور داۋاملاشتۇرۇپ، - مېنىڭ يادىمغا ھەممە ۋاقىت تاتار تارىخىدىكى ئىككىنچى بىر سىرلىق ۋە مۇدھىش شەخس شاھغەلى چۈشىدۇ. بۇمۇ قۇرۇغان ئات تېزىكىدەك سۇغا چۆكمەيدىغان ئادەم. قانچە مەرتىۋە خان بولۇپ قانچە قېتىم تەختىدىن چۈشسىمۇ، دايىم يۇقىرى كۆتۈرۈلىدىكەن. ھەتتا ئىۋان گروزنىدەك ياۋۇز پادىشا دەۋرىدىمۇ 30 يىلغا يېقىن دايىم يۇقىرىدا ئۈزۈپ يۈرگەن. لېۋون ئۇرۇشىدا رۇس ئارمىيەسىگە يېتەكچىلىك قىلغان... تارىختا تەتۈر رول ئوينىغان شەخسلەر ئارىسىدا ئالاھىدە قابىلىيەتلىك كىشىلەر ئاز بولمىغان. دۇرۇسراغى خائىنلار بىلەن مۇرتەدلەرنىڭمۇ بۈيۈكلىرى بولغان. بۇرھانمۇ مانا شۇنداقلاردىن» (183 - بەت).

م. ئۇسمانوۋ بۇرھاننىڭ ماۋزېدۇڭ دەۋرىدە ئېرىشكەن ئەمەللىرىگە توختىلىپ: «تاتار كىشىسىنىڭ ئۆز ۋەتىنى س س س ر دا ئېرىشمىگەن ھەتتا چۈشىگىمۇ كىرمىگەن يۇقىرى دەرىجە بۇ. 16 - ئەسىردە گېنېرال - مارشاللىق دەرىجىسىگە ئېرىشكەن شاھغەلىنى ھېساپقا ئالمىغاندا» دەپ، ئاۋتور ئاخىرىدا: «مەن ھازىر بۇرھاننىڭ ھايات پائالىيىتى ھەققىدە بىر ئاز ئۆگەنگەچ، ئىككىنچى بىر پىكىرگە كەلدىم. ئۇنىڭ ئىشچانلىقىغا ھەقىقىي باھانى تاتارلار ئەمەس، بەلكى بىرىنچى نۆۋەتتە ئۇيغۇر خەلقى بېرىشكە تېگىشلىك. (بۇرھاننىڭ تاتارلىقىدىن رەسمىي رەۋىشتە باش تارتقىنىنى ئۇنتۇمايلى). چۈنكى، 20 - ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىكى ئۇيغۇرستاننىڭ تارىخىنى ھەتتا ئۇنىڭ 21 - ئەسىردە بولىدىغان تارىخىنى بەلگىلەشتە ئۇنىڭ قوشقان «ئۈلۈشىنى» پەقەت شۇ ئۈلۈشنىڭ ئېغىرلىقىنى ئۆز يەلكىسىدە كۆتەرگەن ۋە تەمىنى تېتىغان خەلقلا بېرىشكە ھەقلىق» (184 - بەت).

ھۆرمەتلىك يازغۇچى مىرقاسىم ئۇسمانوۋنىڭ بۇ خالىسانە پىكرى مېنىڭمۇ قەلبىمنى ئويغىتىپ، بۇرھان شەھىدۇللىن ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش ئۈچۈن قولۇمغا قەلەم ئېلىشقا مەجبۇر قىلدى.

بىز بۇرھان ھەققىدىكى مۇلاھىزە ۋە مۇنازىرىمىزدە ھەر قانداق سوئالغا بۇرھاننىڭ «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» ناملىق كىتاۋىدىن ئېنىق ۋە دەللىك جاۋاپنى تاپالايمىز. بۇ بۇرھاننىڭ ئۆز ئىقرارنامىسى.

خىتاي مۇستەملىكىچى ھۆكۈمرانلار بۇرھاننى باھالاپ، قانداق تەغدىرلىگەن؟

بۇرھاننىڭ مەزكۇر كىتاۋىغا ۋاڭ جېن ئالاھىدە سۆز بېشى يېزىپ: «بۇرھان ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش، شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشتا... شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولۇش ئىشىغا ئاكتىپ تۆھپىلەر قوشتى» دەپ، باھا بېرىدۇ.

ياڭ زېڭشىن بۇرھاننى خىزمەتكە قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنىڭ خىتاي ئەمەلدارلىرىدىنمۇ كۆرە ئىشەنچە بىلدۈرۈپ، ... بىلەن بۇرھان سوھبەتلەردە دايىم تەرجىمانلىققا چاقىرغان. جىن شۇرېن ... جىن شۇرېن بۇرھاننى ... ئۈچۈن ئالتۇن مېداللار بىلەن مۇكاپاتلىغان. بولۇپمۇ، ماۋزېدۇڭنىڭ باھاسى ۋە ئىشەنچ قىلغان ئەمەللىرى ھەممىدىن يۇقىرى بولدى.

بۇرھان ئۆز كىتاۋىدا ماۋزېدۇڭ بولغان ھۆرمەت ۋە ساداقەتنى مۇنداق ئىپادىلەيدۇ: «مەن دۇنيا كېيىپ، يېڭى جۇڭگونىڭ پايتەختىگە ئۇنچە قېتىم قەدەم قويغىنىمدا، ئەڭ بىرىنچى ... ھەم ھاياجانلىق ھېسسىياتىمنى باسالماي قالدىم... ئۇلۇغ ئىجتىمائىي جۇڭگو ... ماۋزېدۇڭ ... بىلەن ... مېنى بىر جوزىدا ئولتۇرغۇزۇپ ... ئۇلۇغ ... ماۋزېدۇڭ مېنى ... كۆرۈپ ... مەن بىلەن سوھبەتلەشتى، ئۇ ئاماكىسىنى ئۇتتاشتۇرۇۋېلىپ، مېھرىۋانلىق بىلەن ماڭا قاراپ قويۇپ، مېنى ئىنقىلاپقا ئۇرغۇن ھەسسە قوشتىڭىز، - دەپ ماختىدى» (796 - بەت) دەپ پەخىرلەنسە، 1952 - يىلى ماۋزېدۇڭ بىلەن يەنە بىر قېتىم كۆرۈشكىنى ھەققىدە - «مەن ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتىنىڭ ئەكسىيەتچىلىكىنى تەنقىت قىلىدىغان، رۇزۇڭتاڭنىڭ ياقۇپبەگنى يوقىتىشتىكى تارىخىي رولىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدىغان «ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى توغرىسىدا» دېگەن تارىخىي ماقالە يازغانلىقىمنى ئېيتتىم. ماۋجۇشى بۇنىڭغا ناھايىتى قىزىقىپ، يەنە بىر قېتىم بېيجىڭغا كەلگەندە ئالغاچ كېلىشىمنى تاپىلىدى. كېيىن بۇ ژىرىك ماقالەمنى ماۋجۇشىغا بەرگەن ئىدىم، ئۇ كۆرۈپ بولۇپ، كاتتا ماقالىڭىزنى ئوقۇپ چىقتىم. ناھايىتى ئوبدان يېزىپسىز. سىزنىڭ نۇقتەئىي نەزىرىڭىزنى مەن قۇۋۋەتلەيمەن. بىراق بەزىلەرنىڭ ئۇنىڭغا قوشۇلۇشى ناتايىن دېدى»، (798- بەت).

ۋەتىنىمىز تارىخىدا بىرلىككە كەلگەن، مۇستەقىل دۆلەت قۇرغان، خەلق ئۇلۇغلاپ «بەدۆلەت» دەپ ئاتىغان ياقۇپبەگنى ئەكسىيەتچىلىك تە ئەيىبلەپ، قانچە يۈز مىڭ خەلقنى قىرىپ، قورال كۈچى بىلەن ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ، مۇستەقىل ۋەتىنىمىزنى زورلۇق بىلەن بېسىۋېلىپ، «شىنجاڭ» دېگەن مۇستەملىكە نامىنى قويغان تەجاۋۇزچى، قانخور زوزۇڭتاڭنى مەدھىلىگەن بۇرھاننى ماۋزېدۇڭنىڭ قوللىشى، ئىلھام بېرىشى، يەنىمۇ زور ئەمەللەر ئىنئام قىلىشى تەبىئىي ئىدى، ئەلۋەتتە. مۇشۇنىڭ ئۆزىلا بۇرھاننىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكىگە ئېنىق جاۋاب بولالايدۇ.

ئۇ ھەتتا ئۆزىنىڭ بىر ژۇرۇش - مائارىپ يونىلىشىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، «فېئودالىزمغا قارشى تۇرۇش بىلەن جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇشنى مەزمۇن قىلىش كېرەك. خەنزۇلارغا قارشى تۇرۇش بىلەن ۋەتەندىن ئايرىلىپ كېتىش ئىدىيەسىنى خاتا ھالدا ئارىلاشتۇرۇشقا بولماسلىقىنى، تارىخىي تەرەققىياتتىن ۋە تارىخىي ساۋاقلاردىن قارىغاندا، ئەگەر شىنجاڭ جۇڭگودىن ئايرىلىپ كېتىدىكەن، ھەر قانداق مىللەت جاھانگىرلىكنىڭ ياۋۇز تىرنىقى ئاستىدا قىلىش خەۋپى بولاتتى. كۈچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەر شىنجاڭغا كۆز تىكىپ، شولگەيلىرىنى ئېقىتىپ تۇراتتى. مابادا ئۇلارنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالساق، بىزنىڭ تەغدىرىمىز مۇستەملىكىلەردىكى خەلققە ئوخشاش پاجىئەلىك بولاتتى» دەيدۇ. (273 - 276 - بەتلەر).

بۇرھاننىڭ كۆز قارىشىچە، شىنجاڭ مۇستەملىكە ئەمەس، ئەزەلدىن خىتاينىڭ يېرى. جۇڭگودىن ئايرىلىدىكەن، جاھانگىرلارنىڭ ياۋۇز تىرنىقى ئاستىدا پاجىئەلىك ئەھۋالدا قالىدىكەن. مانا بۇ بۇرھاننىڭ ۋەتەنگە نىسبەتەن تۇپ قارىشى.

بۇرھان شىڭ شىسەي بىلەن بىرىنچى قېتىم ئۇچراشقىنى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ، - «ئۇ مېنىڭ ئالتاي، چۆچەكلەردىكى خىزمىتىمنى ماختاپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بۇرۇن ئېزىلگەنلىكى، شۇنىڭدىن ئىلگىرىكى ھۆكۈمرانلارنىڭ زوراۋانلىقى، چىرىكلىكى ۋە خىيانەتچىلىكى ئۈستىدە توختالدى... شىنجاڭ بەك نامرات، بەك قالاق. بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىسلاھات قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا يەنىلا زور كۈچ سەرپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. سىلەرنىڭ بۇ ئىشقا بارلىق كۈچلار بىلەن قاتنىششىڭلارنى، ياردەم قىلىشىڭلارنى ئۈمۈت قىلىمەن. سىز ياش، ئۆزەممۇ ياش دېسەم بولىدۇ، ھەممىمىز دۇنيا ئېقىمىغا ماسلىشىپ، تىرىشىپ ئىلگىرىلەيلى» (401 - بەت) دەپ، شىڭ شىسەيدىن بەك مەمنۇن بولغىنىنى بىلدۈرىدۇ.

بۇرھاننىڭ ئالتاي، چۆچەكلەردىكى بەجىرگەن خىزمەتلىرىدىن ئۇنىڭ كىمنى قوللاپ، كىملەرگە قارشى تۇرغىنىدىن ئۇنىڭ قانداق شەخس ئىكەنلىكىنى ئوچۇق كۆرەلەيمىز.

1934 - يىلى شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتى قۇرۇلغىنىنىڭ بىر يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئاۋام خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلىدۇ. ئۇ قۇرۇلتاي ئىشىغا ئاكتىپ قاتنىشىدۇ. قۇرۇلتايدا ھۆكۈمەتكە خىزمەت كۆرسەتكەنلەر قاتارىدا بۇرھانمۇ ئالتۇن مېدال بىلەن مۇكاپاتلىنىدۇ.

بۇرھان قەشقەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھۆكۈمىتىنى - «ئەنگلىيە جاھانگىرلىكى ۋەتىنىمىزنىڭ بىرلىكىنى پارچىلاپ، ئېلىمىزنىڭ چېگارا رايونىغا تەجاۋۇزلۇق قىلىش مەخسىتىدە ئوتتۇرىغا چىقارغان قورچاق دۆلەت ئىدى» (482 - بەت)، دەپ باھالاش بىلەن «شەرقىي تۈركىستان دۆلىتىنى قۇرۇش پىلانلىنىۋاتقاندا، مەن ئالتايدا ئىدىم. بەزى دوستلىرىمنىڭ بۇ ئىشقا ئارىلىشىپ قېلىشىدىن بەك ئەندىشە قىلدىم. 1933-

بۇرھان شەھىدى (شەھىدۇللىن)

ماۋزېدۇڭ بۇرھان شەھىدى بىلەن سەممىي قول ئېلىشىپ كۆرۈشمەكتە.

زادى قانداق ئادەم بولغان؟

ژىلى ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىشىدىن ئىلگىرى كېرىم خاننىڭ غوجانىيازغا ۋەكىل بولۇپ، ئۈرۈمچىگە كەلگىنىدىن خەۋەر تاپتىم. ئالتايدىن ئۇنىڭغا خەت يېزىپ، شىنجاڭ مۇستەقىللىق خاتا يولغا ماڭسا بولمايدۇ، مۇستەقىللىق ماھىيەتتە جاھانگىرلارنىڭ سۇيىقەستى، سىلەر ھىندستان، چاۋشەن (كورېيە) لەردىكى، ئېلىمىزنىڭ شەرقىي - شىمالىدىكى ئەھۋاللارغا قاراپ بېقىڭلار، ئۇ جايلاردىكى خەلق قانداق تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتىدۇ. ئەگەر جاھانگىرلارغا تايىنىپ، مۇستەقىل بولىمىز دېگەندە، شىنجاڭ خەلقى جاھانگىرلارنىڭ تۇمۇر تىرنىغى ئاستىدا قالىدۇ، دەپ كورسەتتى» (502 - بەت)، دەيدۇ.

مانا بۇ ھەم بۇرھاننىڭ ۋەتىنىمىز مۇستەقىللىقىغا قارشى ئەڭ ئەشەددىي مىللىي ساتقۇنلۇق ئەپتى - بەشەرىنى ئاچىدىغان دەلىل. بۇرھانچە خەلقىمىز خىتاي قولىدا ئازات، ئەركىن، باراۋەر، توق - باياشات ھايات كەچۈرۈۋاتقانمىش.

بۇرھان داۋام قىلىپ، «بۇ خەتنى بايان ئۈرۈمچىگە بارغاندا، كېرىمخانغا تاپشۇرۇپتۇ. بەرگەندە مېنىڭ دوستۇم كېرىمخانغا ئەمەس، باشقا بىر كېرىمخانغا بېرىپتۇ. ئۇ پانتۈركىزمچى ئىدى. ئۇ ماڭا يازغان جاۋاپ خېتىدە، مېنىڭ يازغان سوزلىرىمگە رەددىيە بەرگەندىن تاشقىرى ماڭا كەلگۈسىدە ئىسلام ئەللىرى - ئاۋغانىستان، ئىران، ھىندستان، تۈركىيەلەرنىڭ سىياسىي ياردىمىگە تايىنىمىزمۇ» - دەپ سوئال قويۇپتۇ. بۇ ئەكسىيەتچى شۇ چاغدا غوجانىيازنىڭ كاتىۋى ئىدى. كېيىن شىڭ شىسەي تەرىپىدىن دورىبىلجىنغا ھاكىم قىلىپ تايىنلاندى. بۇنىڭدىن غوجانىياز ئەتراپىدا بىر قانچە پانتۈركىزمچىلارنىڭ بارلىقىنى كورگىلى بولىدۇ» (503 - بەت) دەيدۇ.

1937 - ژىلى شىڭ شىسەي غوجانىياز ھاجىنى قاماققا ئالدۇ. كېيىنلا بۇرھان ژۇقۇرىدا ئىسمىنى ئاتىغان ئاتام كېرىمخانىمۇ قولغا ئېلىپ، تۈرمىدە ئولتۈرىدۇ. مەرھۇم ئاتامنىڭ تۈرمىدىكى قىيىن - قىستاق سوراقلاردا ۋە ئولۇمگە ھوكۇم قىلىنىشىدا بۇرھانغا يازغان خېتى «جىنايەتكە» بىر دەلىل سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغىنىغا شۇبھە قىلمايمەن. ۋەتىنىمىزنىڭ مۇستەقىللىقى، خەلقىمىزنىڭ ئازاتلىقى يولىدا كۈرىشىپ، شۇ يولدا جېنىنى پىدا قىلغان ئاتامدەك يۈز مىڭلىغان ۋەتەنپەرۋەرلەر بىلەن قەلبىم پەخىرلەنسە، يۈز مىڭلىغان ۋەتەنپەرۋەرلەرنىڭ ئولۇمى بەدىلىگە، ئولتۈرۈلگەنلەرنىڭ بالا - چاقىلىرىنىڭ كوز ياشلىرى، دات - پەرياتلىرى ھېساۋىغا خىتاي مۇستەملىكىچى قانخورلارنىڭ تاپىنىنى يالاپ، ژۇقۇرى ئورلەشنى مەخسەت قىلغان بۇرھان ۋە بۇرھاندەك مىللىي خائىنلارغا خەلقىمىزنىڭ نەپرەت، لەنەتلەر ئوقۇشىغىمۇ قىلچە شۇبھە قىلمايمەن.

شىڭ شىسەي بۇرھاننى 1938 - ژىلى زايساندىكى كونسۇللۇق خىزمىتىدىن دوكلاد بېرىشكە چاقىرىدۇ. ئۇ چېگرادىن ئوتۇپ، جىڭگا كەلگەندە قولغا ئېلىنىدۇ. ئۇنىڭ يېزىشىچە، جاھانگىرلارغا غالچىلىق قىلغان، چەت ئەلگە باغلانغان، گېرمانىيە بىلەن ياپونىيەنىڭ كۈچىگە تايىنىپ، شىنجاڭدا مۇستەقىل ئىسلام دولىتىنى قۇرماقچى بولغان، دېگەندەك ئەيپلەرنى ئارتقانمىش. ئۇ بۇ ئەيپلەرنى رەت قىلىپ، ئۆزىنىڭ فاشىستلارغا قەتئىي قارشى ئىكەنلىكىنى، چوچەكتە گېرمانىيە شپيونى شىمىتنى پاش قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا تۇتۇپ بەرگەنلىكىنى، شۇنداقلا ياپون جاھانگىرلىكىگىمۇ ئىنتايىن ئۇچ ئىكەنلىكىنى، 1933 - ژىلى ئالتايدا ياپون غالچىسى ماخىيىڭغا قارشى ئۇرۇش قىلغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۆزىنى ئاقلايدۇ. تۈرمە خادىملىرى ئۇنىڭغا شام، سىيا ئەكىلىپ بېرىدۇ. «قاتتىق سوغ، قاپقاراڭغۇ زەيكەش تۈرمىدە سەرەڭگە ياغىچىنى سىياغا تەككۈزۈپ، موخوركا قەغىزىگە ئۇيغۇرچە «ھورمەت بىلەن يوللايمەن سىزگە سالام ئۇلۇق داھى ماۋجۇشى» دېگەن شېرنى يازدىم» (583 - بەت). دەيدۇ.

ۋەزىيەتنىڭ ئوزگىرىشى، ۋاقتى كېلىپ شىڭ شىسەي ۋە گومىنداڭ ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇپ، ئورنىغا ماۋزېدۇڭ باشلىق خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ ھاكىمىيەت ئېگەللىشىنى بۇرھان 1939 - ژىلىلا تۈرمىدە يېتىپ كورەلىگەن ئەجايىپ بەشارەتچى شائىر.

بۇرھان 1940 - ژىلى 4 - تۈرمىدىكى بىر كونا بۇتخانىغا يوتكىلىپ، «ۋاڭ فۇ» دېگەن ئىسىم بىلەن ئايرىم كۈندىپايغا تاپشۇرۇلىدۇ. كىچىك ھويلا، بىر ئېغىز ئوي، يېزىقچىلىققا زورۇر نەرسىلەر بىلەن جابدۇلغان بولىدۇ.

بىر كۈنى جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسىنىڭ بولۇم باشلىقى لىۋ بىندى بىر مۇنچە ئۇيغۇرچە، خىتايچە، رۇسچە ۋە نېمىسچە خەت - چەك،ماتېرىياللارنى بېرىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە ھەتتا شىڭ شىسەينىڭ ستالىنغا يازغان خېتىمۇ بولىدۇ. ئۇ تەرجىمە ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. كېيىنرەك لىۋ بىندى سۇڭ جۇگسەنىڭ «سەنمىن جۇيى» (ئۈچ مىللىي مەسلەك) دېگەن كىتاۋىنى تەرجىمە قىلدۇرىدۇ. دېمەك، بۇرھان پۈتۈنلەي ئاقلىنىپ، تۈرمىدە ھەم شىڭ شىسەي ئۈچۈن ئاكتىپ خىزمەت قىلىدۇ.

شىڭ شىسەي گېرمان قوشۇنلىرى موسكۋاغا يېقىنلىشىپ قالغاندا، جۇمپەردىسىنى ژىتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئورۇپ، جياڭ كەيشى قوينىغا ئوزىنى ئاتتى. شىنجاڭدا 10 ژىل ھوكۇمرانلىق قىلغان جاللات بولاپ - تالاپ توپلىغان بايلىقلىرىنى ئوتتۇزدىن ئوشۇق ماشىنىغا بېسىپ، چۇڭچىڭغا بېرىپ، گومىنداڭ ھوكۇمىتىنىڭ دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق مىنىسترى بولۇپ تايىنلاندى.

شىڭ شىسەي ئورنىغا ۋۇجوڭشى كەلدى. ئۇ كېلىپلا بۇرھاننىڭ تۈرمىدە ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ساقچى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى خوگوچىنغا بۇرھاننى بوشىتىشنى تەلەپ قىلدى. بۇرھان 1944 - ژىلى يانۋار ئېيىدا تۈرمىدىن چىقىدۇ. 1944 - ژىلى 12 - نويابر كۈنى غۇلجا شەھرىدە شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىنىدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان بۇرھان ئوز كىتاۋىدا مۇنداق يازىدۇ: «شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتى ۋاقىتلىق ھوكۇمىتى» دەپ ئاتىغانلىغى كىشىنى ئەنسىزلىككە سالدى» دەپ، بۇ ۋەتەن نامىدىن رازى بولمىغىنىنى بىلدۈرۈش بىلەن «شەرقىي تۈركستان» دېگەن نام 19 - ئەسىردە دۇنيادىكى كۈچلۈك جاھانگىر دولەتلەرنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيە رايونىدا مۇستەملىكىچىلىك، تەجاۋۇزچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىشتا كېلىپ چىققان ئىدى... زەرەپشان دەرياسى چېگرا قىلىنىپ، ئۇنىڭ غەربىي قىسمى غەربىي تۈركستان، شەرقىي تەرىپىدىكى رايونلارنى شەرقىي تۈركستان دەپ ئاتىغان ئىدى. بۇ ناملاردا پۈتۈنلەي تىل ۋە جوغراپىيە ئۇقۇملا چىقىش نۇقتىسى قىلىناتتى. كېيىنكى كۈنلەردە جاھانگىر تەجاۋۇزچىلار شۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، جۇڭگونىڭ بىر پۈتۈنلىكىگە بولگۈنچىلىك سالدى. 1933 - ژىلى جەنۇبىي شىنجاڭدا بىر مەھەل «شەرقىي تۈركستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ» كېلىپ چىقىشى دەل ئەينە شۇنىڭ بىر مىسالى. ئەندى ئىلىدىكى ئىنقىلاپچىلارنىڭ «شەرقىي تۈركستان» دېگەن ۋېۋىسكىنى كوتىرىپ چىقىشى مېنى ئەھۋال مۇرەككەپلىشىپتۇ دېگەن ھىسسىياتقا كەلتۈرۈپ قويدى» (605 - بەت)، دەپ، غۇلجىدا قۇرۇلغان ھوكۇمەتنىڭ شەرقىي تۈركستان بولۇپ ئاتىلىشىغا قارشىلىقىنى بايان قىلىش بىلەن ئۇ داۋاملاشتۇرۇپ، مۇنداق يازىدۇ:

ئوڭدىن ۋاڭ ئېنماۋ، ۋاڭ جېن، بۇرھان شەھىدى، شۇلىچىڭلار 1950 - ژىلى بىرلىكتە چۈشكەن سۈرەت.

«ئىلىخان تورە بىر ئۇتقىدا - شىنجاڭ جۇڭگونىڭ بىر ئولكىسى دەيدىغان نۇقتەئىي نەزەرنى سەپساتا دەپ سۈكۈپ، شەرقىي تۈركستان بىزنىڭ ۋەتىنىمىز، دەپ تەرغىپ قىلغان. راست گېپىمنى ئېيتسام،شۇ چاغدا مەن ھەقىقەتەن قاتتىق ئەنسىرەپ، شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالىدىن ئەندىشە قىلغان ئىدىم» دەيدۇ. (607 - بەت). بۇرھان نېمىشكە دولەتنىڭ مۇستەقىل شەرقىي تۈركستان دەپ ئاتىلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئەندىشە قىلىدۇ، ئولگىچە قورقىدۇ؟

بۇرھان دەل شۇ پەيتتە يۈز بەرگەن بىر ۋاقىەنى مۇنداق يازىدۇ: - «بىر كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى كونسۇلى يېۋشېيېۋ مېنى ئىشخانىسىغا چاقىرتتى. بارسام ئۇ يەردە مەن تونۇمايدىغان سوۋېتلىك بىر ئادەم ئولتىرىپتۇ. ئۇ ئادەم ئورنىدىن تۇرۇپ، مېنىڭ بىلەن تېچلىق سورۇشۇپ، تۇساتتىنلا ئىلى ئىنقىلاۋى شەرقىي تۈركستان جۇمھۇرىيىتىنى قۇردى. سىز بۇ مەسىلىگە قانداق قارايسىز؟ - دەپ سورىدى. مەن قىلچە ئىككىلەنمەستىن، مەن ئىلى ئىنقىلاۋىنى قەتئىي قوللايمەن. ئامما ئۇلارنىڭ جۇڭگودىن ئايرىلىپ، مۇستەقىل دولەت قۇرۇشىغا قوشۇلمايمەن، دەپ جاۋاپ بەردىم. كېيىن يېۋشېيېۋ ماڭا - سىزنىڭ كوز قارىشىڭىز توغرا دېدى (607 - بەت) دەپ كوز قاراشلىرىنىڭ بىردەك بولغىنىنى ئالاھىدە تەكىتلەيدۇ. بۇ ئۇستا سىياسەتچى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شەرقىي تۈركستاننىڭ مۇستەقىل دولەت بولۇشىغا قوشۇلماسلىقىنى ئۇبدان بىلەتتىدە.

بۇرھان 1948 - ژىلىنىڭ ئاخىرىدا جياڭ جېشىنىڭ بۇيرىغى بىلەن شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسلىكىگە، مۇھەممەت ئىمىن مۇئاۋىن رەئىسلىككە تايىنلىنىدۇ.

بۇرھان رەئىس بولغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاش بىلەن شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى تاۋسىيۇنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىنى ۋە ياردەمدە بولۇشىنى سورايدۇ. ئۇ مۇنداق يازىدۇ: «شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ رەئىسى بولۇش خەۋىرى مېنى تولىمۇ ھاياجانلاندۇردى» (705 - بەت).

بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ئۈرۈمچىدىكى ئانگلىيە كونسۇلى ف. خولمس بۇرھان بىلەن كورۇشۇپ، - «سىزنىڭ رەئىس بولغانلىقىڭىزدىن خەۋەر تېپىپ، ئالاھىدە تەبرىكلىگىلى كەلدىم. بۇ ئىنتايىن ياخشى بوپتۇ. سىلەرنىڭ ئوز خەلقىڭلارنى ئوزەڭلارنىڭ باشقۇرىدىغان بولۇشىڭلار ناھايىتى ياخشى ئىش. ھىندىستاندا ئىنچىل تۇردە شەرقىي تۈركستاننىڭ ئازاتلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقان نۇرغۇن ئادىمىڭلار بار. شەرقىي تۈركستان يالغۇزلا ئىلىدا قۇرۇلۇپ قالماستىن، بەلكى ئاخىر بىر كۈنى پۈتكۈل شەرقىي تۈركستانمۇ مۇستەقىل بولىدۇ. ھىندستان، پاكىستان بىزنىڭ ياردىمىمىز بىلەن مۇستەقىللىققا ئېرىشتى. سىلەرمۇ تاشقى ياردەمگە مۇھتاج. سوۋېت ئىتتىپاقى سىلەرنىڭ كۈچلۈك دۈشمىنىڭلار. ئۇلارنىڭ مەخسىتى سىلەرنى يوقىتىۋېتىش. شۇنىڭ بىلەن جۇڭگونىڭ ئىچكى جايلىرىغا بارىدىغان يولنى ئېچىش. گەرچە ئۇلار سىزنىڭ رەئىس بولۇشىڭىزغا ماقۇل بولسىمۇ، لېكىن ئىلىدا ئوز ئادىمىنى تەربىيەلەۋاتىدۇ. شارائىت يېتىلگەن ھامان ئوز ئادىمىنى كوتىرىپ چىقىرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن سىلەر ياردەمگە مۇھتاج. سىلەر كىمگە تايىنىسىلەر؟ - دېدى. مەن چىرايىمنى ئوزگەرتمەي تۇرۇپ، ئولكىمىزنىڭ تارىخىغا، سىياسىي ئالاھىدىلىگى ۋە جوغراپىيەلىك شارائىتىغا ئاساسەن مەن شىنجاڭنىڭ مۇستەقىل بولۇشى لازىم دەپ قارىمايمەن. بىز جۇڭگودىن ئايرىلمايمىز، - دەپ جاۋاپ بەردىم» (706 - بەت). بۇ يەردە بۇرھان ئوزىنىڭ ئەڭ ئەشەددىي خىتايپەرەس، غالچا، مۇستەقىللىق دۈشمىنى ئىكەنلىكىنى كورسىتىدۇ.

1949 - ژىلى 1 - ئوكتەبىردە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلىدۇ. ئەتىسى ئۈرۈمچىدىمۇ تەبرىكلەش ژىغىنى ئوتكۈزۈلىدۇ. بۇرھان تەبرىك سوز سوزلەپ، - «... جيايۇگۇەندىن ئوتكەن ئازاتلىق ئارمىيەسىنى قىزغىن قارشى ئېلىشىمىز لازىم. ئۇلار بىزنىڭ ئەركىنلىكىمىزنى چەكلىمەيدۇ، بەلكى بىزنىڭ تېچلىقىمىزنى، ئەركىنلىكىمىزنى كاپالەتلەندۇرۇش ئۈچۈن كېلىۋاتىدۇ. بىز ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئېلىشىمىز كېرەك... شىنجاڭ مەڭگۇ جۇڭگونىڭ بىر زېمىنى. شىنجاڭنىڭ تەغدىرى پۈتكۈل جۇڭگونىڭ تەغدىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان» (773 - بەت) «1949 - ژىلى 20 ئوكتەبىر كۈنى خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ ماشىنىلىرى تۈۋەنى ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئورۇنلاشماقچى ئىدى. ئاخشىمى خوشاللىقىمدىن كوزۈمگە ئۇيقۇ كەلمىدى» دەپ يازىدۇ. بۇرھان شەھەر سىرتىغا چىقىپ، مۇستەملىكىچى خىتاي ئارمىيەسىنى قىزغىن كۈتۈۋالىدۇ ۋە ھەربىي ماشىنا ئۈستىگە چىقىپ: «بۈگۈن شىنجاڭ ھەقىقىي تۈردە ئازات بولدى» دەپ، ۋاقىرايدۇ. (780 - 781 - بەتلەر).

بۇرھان دېگەندەك، شىنجاڭ ئازات بولدىمۇ؟ ھۆرلۈك ۋە تېچلىق سويەر جاپاكەش ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پۇت - قولى يەنىمۇ قاتتىق قۇللۇق مەھكۇملۇك زەنجىرگە باغلاندى...

جۈملىدىن، ئاخىرىدا توۋەندىكى بىر مەسىلىنى كورسىتىپ ئوتۈش ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە. ئەخمەت ئەپەندىم 1949 - ژىلى 16 - ئاۋغۇست كۈنى پەنى بېيجىنغا مەملىكەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭەش ژىغىنىغا مېڭىشىدىن بىر نەچچە كۈن بۇرۇن بۇرھانغا تۆۋەندىكى بىر پارچە خەتنى ئەۋەتىدۇ:

«ھۆرمەتلىك بۇرھان ئەپەندى.

سىزدىن ئىككى پارچە خەت تاپشۇرۇۋالدىم. بىراق خەت يازالمىدىم، ئەپۇ قىلىڭ.

بىز سالامەت تۇردۇق. سىزگە سالامەتلىك، شات - خۇراملىق تىلەيمەن.

سىزنىڭ تاغدا دەم ئېلىۋاتقىنىڭىزنى ئاڭلىدىم. شۇڭا ھېلىقى «لوشۇنكو» (پورت ئارتۇر) دېگەن كىتاپ ئىبەرگە كەلدى. مەن تاقىقا بارالمىدىم. ھازىر ئىچكىرىنىڭ مەسىلىسى بىزنىڭ دىققىتىمىزنى قوزغاۋاتسا كېرەك. خەۋەرلەرگە قارىغاندا، مەركەزدىكى ئىشلار تېز تەرەققىي قىلىۋېتىپتۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا، ۋاقەنىڭ تەرەققىياتى بىزنى پات ئارىدا ئوز كورۇشتۇرىدىغاندەك تۇرىدۇ. قىسقىسى، مەن پات ئارىدا ياخشى شارائىتتا سىز بىلەن كورۇشىشنى ئارزۇ قىلىمەن. مەن سىلەرنىڭ يېقىنقى گېزىتىڭلارنى كورۇدۇم. [illegible] باش ماقالە ناھايىتى ياخشى بولۇپتۇ. [illegible] سىلەرنىڭ يېقىنقى (7 - نايابىردىكى) گېزىتىڭلار يامان ئەمەس. لېكىن مەن بەزى ئىشلارنى [illegible] «ۋەتەن ساتقۇنلۇق» ھەرىكەتلەرگە ھەرگىز يول قويماسلىق كېرەك دەپ قارايمەن.

خىزمىتىڭىز ئوڭۇشلۇق، تېنىڭىزنىڭ سالامەت بولۇشىنى تىلەيمەن. [illegible] دوستلارغا سالام يېتەرسىز.

ھۆرمەت بىلەن: دوستىڭىز ئەخمەتجان قاسىمى.

1949 - ژىل، 8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى» (786 - بەت).

مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ مەزكۇر خېتىنىڭ ئاخىرقى قۇرلىرى، «مەن بەزى ئەپىلەخلەردىن ئەجەبلەنمەي ۋەتەن ساتقۇنلىرىنىڭ ھەرىكەتلىرىگە ھەرگىز يول قويماسلىق كېرەك دەپ قارايمەن» دېگەن قۇرلار دىققەتنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ. ئەخمەت ئەپەندىم «بەزى ئەپىلەخلەر» دېگەندە كىملەرنى نەزەردە تۇتقان؟ بولۇپمۇ، «ۋەتەن ساتقۇنلىرىنىڭ ھەرىكەتلىرىگە ھەرگىز يول قويماسلىق كېرەك» دېگەن جۈملە [illegible]

[illegible]

ھازىر ۋەتىنىمىزدە خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ فاشىستىك تېررورلۇقى ئەڭ چېكىگە يەتتى، [illegible]

مەھمۇد ئەكرەم،
تاشكەنت شەھىرى.

ئىنسان ۋە ئەتراپ مۇھىت

گوھەرزېمىن شەرقىي تۈركىستان ئېكولوگىيەسىنىڭ بۇلغىنىشى

21 - ئەسىرنىڭ بوسۇغىسىدا تۇرغان ھازىرقى ۋاقىتتا دۇنيادا ئېكولوگىيەلىك [illegible] يەنى ئەتراپ مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى ئېغىر ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ كەلمەكتە. نوپۇسنىڭ تېز سۈرئەتتە ئېشىشى، [illegible] تاراج قىلىش ۋە مۇھىت بۇلغىنىش [illegible] ئېكولوگىيەلىك تەڭپۇڭسىزلىقنى پەيدا قىلماقتا. ھەر خىل زاۋۇت - فابرىكلار، كارخانىلارنىڭ ئىس - تۈتەكلىرى، [illegible] چىقىندىلىرى [illegible] ئەتراپ مۇھىتقا [illegible] زىيان يەتكۈزمەكتە. [illegible]

[illegible] ئەتراپ مۇھىتقا سەلبىي تەسىر يەتكۈزۈشتىن، ئاھالى سالامەتلىكىگە زىيانلىق [illegible] ھەر خىل كارخانىلارنىڭ [illegible] قىلماقتا.

[illegible]

ئەمدى بۇ مۇئەممىا ئۇيغۇرلار دىيارى، گوھەر زېمىن شەرقىي تۈركىستاندا قانداق ھەل قىلىنىۋاتىدۇ؟ [illegible]

[illegible] «شىنجاڭ [illegible]» 1997 - ژىلى 3 - سانىدا بېسىلغان «ئاتونوم رايونىمىزنىڭ مۇھىت بۇلغىنىش ئەھۋالى، سەۋەبلىرى ۋە ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش چارىلىرى ھەققىدە» ناملىق ماقالىسى دىققەتكە سازاۋەردۇر. مەزكۇر ماقالىدا ئاخىرقى ژىللاردا ئۇيغۇرلار دىيارىغا ئىچكىرى خىتايدىن ئاققۇنلارنىڭ كۆپلەپ كېلىشى بىلەن ش ئۇ ئار نوپۇسىنىڭ تېز سۈرئەتتە ئېشىشىغا، ھەر خىل قۇرۇلۇش كۆلەمىنىڭ ئۈزلۈكسىز ھالدا كېڭىيىشىگە، تەبىئىي بايلىقلارنى قالايمىقان ۋە تەرتىپسىز ئېچىشقا باغلىق بۇنىڭدىن كېلىپ چىققان جىددىي ئاقىۋەت - ئەتراپ مۇھىتنىڭ ۋە ئېكولوگىيەلىك تەڭپۇڭلۇقنىڭ ئىنتايىن ئېغىر بۇزۇلغانلىقى توغرىلىق خېلە تەپسىلىي، فاكتلارغا ئاساسلانغان ھالدا ئەتراپلىق بايان قىلىنغان.

خ خ ج رەھبىرى جياڭ زېمىن خىتاينىڭ 2010 - ژىلغىچە بولغان دەۋرگە بەلگىلەنگەن خەلق ئىگىلىكىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش پىلانى بويىچە ش ئۇ ئار كەلگۈسىدە نېفت، تەبىئىي گاز، خىمىيە سانائىتىنى ئاساس قىلغان زامانىۋىلاشقان خىمىيە سانائىتى بازىسىغا، ئون مىللىون مو يەرگە ئاشلىق تېرىلىدىغان چوڭ ئاشلىق كانىغا، مەملىكەت بويىچە ئەڭ چوڭ پاختا يېتىشتۈرۈلىدىغان بازىغا... ئايلىنىدۇ دەپ ئۇختۇردى.

لېكىن، بۇ يەردە بىز شۇنى ئالاھىدە قەيت قىلىشىمىز كېرەككى، خ خ ج ئۆز تەرەققىياتىدا ئۇيغۇرلار دىيارىنى خام ئەشيا بازىسى سۈپىتىدە قاراپ، مۇمكىن قەدەر تېز ئارىدا يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى بايلىقلىرىنى كۆپىرەك توشۇپ كېتىشنى مەخسەت قىلغان ھالدا، جىددىي ھەرىكەت قىلماقتا.

بىز ژۇرنالدا زىكىر قىلىنغان ماقالىدا بۇ ھەقتە مۇنداق دەپ تەكىتلىنىدۇ: «شىنجاڭ ئاسىيانىڭ مەركىزىي قىسمىغا جايلاشقان، دېڭىز - ئوكياندىن خېلىلا ژىراق، كلىماتى قۇرغاق، ياز پەسلى ئىسسىق، قىش پەسلى قاتتىق سوغۇق ھەم ئۇزۇن، ھول - يېغىن مىقدارى ئاز، بوستانلىق - يېشىللىق كۆلىمى كۆپ ئەمەس، يەرلەرنىڭ قۇملىشىپ كېتىش

ئەھۋالى [illegible] تۈزۈش بىلەنلا قالماي، يەنە كېيىنكى ئەۋلادلار ئۈچۈن باش قاتۇرۇشىمىز، ھەرگىزمۇ ئەجدادلارنىڭ ئىشىنى يەپ، ئەۋلادلارنىڭ يولىنى ئۈزۈپ قويماسلىقىمىز، تەبىئىي بايلىقنى ئىسراپ قىلىش ۋە ئاۋال بۇلغاپ، ئاندىن داۋالاش - تۈزەش يولىدا ماڭماسلىقىمىز» كېرەك...

ئەمما رىياللىق كىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە باقمايدۇ. يېقىنقى بىر قانچە ژىللاردىن بۇيان ش ئۇ ئار نوپۇسىنىڭ تېز سۈرئەتتە ئېشىشىغا، ئىختىسادىي قۇرۇلۇش كۆلەمىنىڭ ئۈزلۈكسىز كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ چەكلىك تەبىئىي بايلىققا قارىتا زور كۆلەملىك تەرتىپسىز ئېچىش ۋە ئۆزلەشتۈرۈش توۋەن دەرىجىدە پايدىلىنىش ئەھۋالى يۈز بەردى، بۇنىڭدىن كېلىپ چىققان ھەر تۈرلۈك مۇھىت بۇلغىنىشى ۋە ئېكولوگىيەلىك تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى ئىنتايىن ئېغىر بولدى...»

خوش، گوھەر زېمىن شەرقىي تۈركىستاندا ئېكولوگىيەلىك تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى نېمىلەر بىلەن ئىپادىلىنىدۇ؟ بۇ سوئالغا جاۋاپ تېپىش ئۈچۈن يەنە شۇ ماقالىغا مۇراجەت قىلىمىز. ئۇنىڭدا مۇنۇ فاكتلار كەلتۈرۈلگەن: «ش ئۇ ئار بوستانلىق كۆلەمى پەقەتلا 4,6 پائىز بولۇپ، ئېچىشقا بولىدىغان بوز يەر 7 مىللىون 330 مىڭ گېكتار، ئىشلىتىلىۋاتقان تېرىلغۇ يەر كۆلەمى 4 مىللىون 125 مىڭ گېكتار كېلىدۇ. يېقىنقى بىر نەچچە ژىلدا نوپۇسىنىڭ تېز سۈرئەتتە ئۆسۈشى، شەھەر قاتناش، ئېنېرگىيەلەر قاتارلىقلار قۇرۇلۇشى كۆلەمىنىڭ كېڭىيىشى، بولۇپمۇ، يېزا بازار كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە يېزا ئولتىراق ئۆي قۇرۇلۇشىنىڭ جانلىنىشى بىلەن تېرىلغۇ يەر كۆلەمىنىڭ ئازىيىپ كېتىشى ۋەزىيىتىنى ئۆڭۈملۈك تىزگىنلەش مۇمكىن بولماي قالدى. دېخانچىلىق يەرلىرىگە سۇ باشلاپ، سۇغىرىش كۆلەمىنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، تۇپراقنىڭ شورلىشىپ كېتىشى تەدرىجىي كۆپىيىپ، تەكشۈرۈلگەن يەر كۆلەمىنىڭ 8، 32 پائىزىنى ئىگىلىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى تەخمىنەن 60 پائىزى يېقىنقى 15 ژىل ئىچىدە شەكىللەنگەن. سانائەتتىن چىقىرىۋېتىلگەن «ئۈچ كېرەكسىز» نەرسە ۋە زور مىقداردا ئىشلىتىلگەن دېخانچىلىق دورىلىرى ھەمدە خىمىيەۋىي ئوغۇتلارنى مۇۋاپىق ئىشلەتمەسلىك قاتارلىقلار تۇپراقنىڭ بۇلغىنىشىنىڭ ئاساسىي سەۋەۋى. 1994 - ژىلى ش ئۇ ئار نىڭ سانائەت قاتتىق جىسىملىرى كېرەكسىز ماددىلىرى مىقدارى 4 مىللىون 950 مىڭ تونىنا (تارىختىن بۇيان تودىلانغان مىقدارى 19 مىللىون 420 مىڭ تونىنا)، ئۇنىۋېرسال پايدىلىنىش نىسبىتى 34,7 پائىز، يەر مەيدانىدىن ئىگىلىگەن كۆلەمى 931 كۋادرات مېتر، كېرەكسىز سۇنىڭ قويۇلۇش مىقدارى 179 مىللىون 450 مىڭ تونىنا، كېرەكسىز سۇنىڭ قويۇۋېتىلىش كورسەتكۈچىگە يېتىش نىسبىتى 3، 32 پائىز بولغان. بۇنىڭ ئىچىدە مۇتلەق زور مىقداردىكىسى يەر ۋە دېخانچىلىق يەرلىرىگە ئېقىپ كىرگەن.»

ھە، گوھەر زېمىن ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ سانائەت چىقىندىلىرى، خىمىيەۋىي ئوغۇتلار ۋە باشقا ھەر خىل زەھەرلىك ماددىلار بىلەن بۇلغىنىشى، زەھەرلىنىشى مانا شۇنچىلىك دەرىجىگە يەتكەن.

ئەندى يەرنىڭ قۇملىشىپ كېتىش ئەھۋالىغا بىر نەزەر تاشلايلى. بۇ ھەقتە مەزكۇر ماقالىدا مۇنداق دېيىلىدۇ: «ش ئۇ ئار نىڭ چۆل - قۇملۇققا ئايلانغان ئومۇمىي يەر كۆلەمى 995 مىڭ 900 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ، پۈتۈن ش ئۇ ئار ئومۇمىي يەر مەيدانى-

نىڭ 62 پائىزىنى ئىگىلەيدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە قۇملۇق 430 مىڭ 400 كۋادرات كىلومېتىرنى، چۆل 326 مىڭ 400 كۋادرات كىلومېتىرنى ئىگىلەيدۇ. تارىم ئويمانلىقىدىكى تەكلىماكان قۇملۇقى ۋە جۇڭغار ئويمانلىقىدىكى [illegible] قۇملۇقى ئېلىمىزدىكى بىرىنچى، ئىككىنچى چوڭ قۇملۇقلار دۇر. [illegible] يەرلەرنىڭ قۇرغاقلىشىپ كېتىشى، شامال

كۆچىنىڭ كۆچىيىپ كېتىشى قاتارلىق ھادىسىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. بولۇپمۇ، چۆللۈك ئۆسۈملۈكلىرىنىڭ ئۈزلۈكسىز تۈردە كېسىلىشى، قېزىلىشى شۇ يەرلەردىكى قۇم ۋە قۇم تۆپىلىكلىرىنىڭ كۆچۈشىنى تېزلەتكەن. يەنە قارغۇلارچە، ئاڭسىز ھالدا، يەر ئېچىش قاتارلىق سەۋەبلەر قۇملۇق بىلەن بوستانلىقلار ئۈتۈشىدىغان جايلاردا قۇم ئاپىتىنىڭ كۈنسېرى ئېغىرلىشىپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان.»

ھە، بۇ ئامىللار، شۇنداقلا ئىچكىرى خىتايدىن ئاققۇنلارنىڭ كۆپلەپ ئېقىپ كېلىشى بىلەن ئۇيغۇرلار دىيارى ش ئۇ ئار نوپۇسىنىڭ تېز سۈرئەتتە كۆپىيىشى، شەھەر ۋە سانائەت قۇرۇلۇش كۆلەمىنىڭ ئۈزلۈكسىز كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، ھەددىدىن ئارتۇق قېزىش، كېسىش، ئورمانلارنى يوقىتىپ، بوز يەر ئېچىش، ئوتلاقلارنى تېرىلغۇ يەرگە ئايلاندۇرۇش ئوخشاش ھەر خىل سەلبىي ئامىللار تۈپەيلى ش ئۇ ئار نىڭ ئورمان ۋە يايلاق كۆلەمى تەدرىجىي ئازىيىپ، ھاۋا رايى مۇھىتىنى ئېغىر ئەھۋالغا قالدۇرغاندىن تاشقىرى، يەنە سۇ - تۇپراقنىڭ ساقلىنىشىنى ئاجىزلىتىپ ئۈزۈلۈق سۈپىتىدىكى سۇ ۋە ھاۋانىڭ ئىقتىدارىنى يوقاتماقتا.

«پاكىزلىنىشتىن ئۆتمىگەن كېرەكسىز سۇ بىۋاستە تەبەتكە تارقىلىپ، تېرىلغۇ يەر، دەريا ئېقىنى، كۆل، يەر ئاستى سۈيى مەنبەسى قاتارلىقلارغا ئېقىپ كىرىپ، سۇ بايلىقى قاتارلىق ئېكولوگىيەلىك مۇھىتنى قاتتىق بۇلغىنىشقا ئۇچراتقان. مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ پۈتۈن ش ئۇ ئار دىكى 18 دەريا ئېقىنىنىڭ سۇ سۈپىتىنى تەكشۈرۈشكە ئاساسلانغاندا، شەھەرلەردىن كېسىپ ئۆتىدىغان دەريا ئېقىنلىرىدا ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا روشەن بۇلغىنىش بەلبېغى مەۋجۇت بولۇپ، ئاساسىي بۇلغىغۇچى نەرسە ئوكسىگېن سەرىپ قىلىدىغان ئورگانىك ماددا ئىكەن... ش ئۇ ئار دىكى يەتتە كول، سۇ ئامبىرىنىڭ سۇ سۈپىتىنى تەكشۈرگەندە ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا ئوكسىگېن سەرىپ قىلىدىغان ئورگانىك ماددا بىلەن بۇلغىنىش مەۋجۇت ئىكەنلىكى ئىسپات-

لانغان، ئېلىمىزدىكى ئەڭ چوڭ ئىچكى [illegible] سۇ كۆلى باغراش كۆلىنىڭ بۇلغىنىش مەسىلىسى [illegible] 200 مىللىون كۇبمېتىرغا يەت[illegible] باغراش [illegible] ھە ئاتا دىيارىدىكى ئېكولوگىيەلىك ۋەزىيەت-

نىڭ مۇنداق ئېغىر ئەھۋالى مىللىونلىغان ۋەتەنداشلارنىڭ ھاياتىغا، سالامەتلىكىگە ئىنتايىن چوڭ سەلبىي تەسىر يەتكۈزۈپ، مەجرۇھلارنىڭ، ھەر خىل ساقايماس ئاغرىقلارنىڭ تېخىمۇ كۆپىيىشىگە ئېلىپ كېلىدۇ.

ئەندى ئاتموسفېرا بۇلغىنىشىنىڭ ئەھۋالى توغرىلىق. ئاتموسفېرا بۇلغىنىشىنى ئاساسەن كۆيدۈرۈشكە ۋە كان مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەشكە ئىشلىتىلىدىغان يېقىلغۇلار كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. قاھارجان ئىبراھىمنىڭ ماقالىسىدا بۇ ھەقتە مۇنداق دېيىلىدۇ: «ش ئۇ ئاردىكى 16 شەھەرگە قارىتا ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا، شىنجاڭدا ئاتموسفېرا بۇلغىنىشىنىڭ بەلگىلىك ئىپادىلىرى چاڭ - توزان، كومۇر ئىسى ئارىلاشقان نەرسىلەر ۋە ئىسسىتىش مەزگىلىدە كومۇر ئىسى تىپىدىكى نەرسىلەر ئارقىلىق بۇلغىنىشتا كورۈلىدۇ. ئىسسىمايدىغان مەزگىلدە چاڭ - توزاننىڭ بۇلغىنىشى ئېغىرراق بولىدۇ. 1994 - ژىلى تەكشۈرۈش ئارقىلىق شىنجاڭدىكى 16 شەھەر ئىچىدە ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ ئاتموسفېرا بۇلغىنىشى ئەڭ ئېغىر ئىكەنلىكى ئىسپاتلانغان... بۇنىڭ بىلەن دولەتنىڭ ئاتموسفېرا مۇھىت سۈپىتى 2 - دەرىجىلىك ئۆلچىمىدىنمۇ ئېشىپ كېتىپ ئىس - تۈتەك بىلەن بۇلغانغان تىپىك شەھەر بولۇپ قالغان. بۇ كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان خەلقىنىڭ ھاياتى، مال - مۈلكىنىڭ زىيانىغا ئۇچرىشى ۋە ئېكولوگىيەلىك مۇھىتنىڭ بۇزۇلۇشىنى مولچەرلەش تەس.»

ئەندى ئېكولوگىيەنى زەھەرلەشتە ئەڭ ئېغىر ئاقىۋەتلەرگە ئېلىپ كېلىدىغان رادىئوئاكتىۋلىق بۇلغىنىش ھەققىدە. بۇ توغرىلىق مەزكۇر ماقالىدا مۇنداق دېيىلگەن: «مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ شىنجاڭدىكى رادىئوئاكتىۋلىق ئىزوتوپ ئىشلىتىدىغان 52 ئورۇنغا قارىتا ئېلىپ بارغان تەكشۈرۈشىدىن ئىسپاتلىنىشىچە، رادىئوئاكتىۋلىق ئىزوتوپ ئىشلىتىش ئومۇمىي مىقدارى 100536.82 كيۇرى (3,72×1015) بولۇپ، دولەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك بەلگۈلىمىلىرىدىكى ئۆلچەمگە ئاساسەن ئۆيغۇن بولغان. ئەمما، كومۇر قاتارلىق كان بايلىقلىرىنى ئېچىش جەريانىدا بىر قەدەر ئېغىر رادىئوئاكتىۋلىق بۇلغىنىش مەسىلىسى مەۋجۇت، مۇھىت تەكشۈرۈش تارماقلىرىنىڭ ئۈرۈمچى جەنۇبىي تاغ كان رايونىدىكى قالدۇق قېزىلمىلار ئورنىنىڭ رادىئوئاكتىۋلىق بۇلغىنىش ئۆتكىسىدىن

تەكلىماكان قۇملىقى.

سىرت رايونلارنى تەكشۈرۈشكە ئاساسلانغاندا، «ئۈچ بۇرجەكلىك ئورمان بەلبېغى» بويلىكىدە تەخمىنەن 5000 كۋادرات مېتىر سىرتىغا چېچىلغان رادىئوئاكتىۋلىق ئىزوتوپ مىقدارى نىسبىتى ئۆلچەمدىن زور دەرىجىدە ئېشىپ كەتكەن...» بۇ يەردە ئەلۋەتتە، لوپنۇر راكېتا - يادرو قۇراللىرىنى سىناق قىلىش پولىگونىنىڭ ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ ئېكولوگىيەسىنى ۋە ھەتتا خوشنا قازاقستان، قىرغىزستان جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ ئېكولوگىيەسىنى قانچىلىك دەرىجىدە زەھەرلىگەنلىكى، قانچىلىك ئادەمنىڭ ئاتوم قۇرالىنى سىناق قىلىش ئاقىۋەتلىرىنىڭ قۇربانى بولغانلىقى، قانچىلىك نارسىدىلەرنىڭ ئاكا ۋە ھەر خىل ساقايماس كېسەللەرگە دۇچار بولۇپ ئازابلىنىۋاتقانلىقى، لوپنۇر كۆلىنىڭ قۇرۇپ كېتىشى بىلەن ئۇمۇمەن ئەتراپ تەۋەسىنىڭ نولۇك ھايات كەچۈرۈش مۇمكىن ئەمەس بىر ھالغا چۈشۈپ قالغانلىقى توغرىلىق بىر ئېغىز سوز ئېيتىلمايدۇ. بۇ چۈشىنىشلىك. چۈنكى ھاكىم مۇتلەق كوممۇنىستىك ھاكىمىيەت ھەر دايىم مۇنداق ھەقىقەتنى ئوز خەلقىدىن يوشۇرۇن، مەخپىي تۇتۇپ كەلگەن. س س س ر دەۋرىدە بىزدىمۇ سەمەي پولىگونى ھەققىدە ھېچ قانداق سوز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. پەقەت س س س ر ئىمپېرىيەسى پارچىلىنىپ، قازاقستان ئوز ئىستىقلالىيىتىنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىنلا سەمەي پولىگونىنىڭ ئادەملەرگە، ئەتراپ مۇھىتقا قانچىلىك زىيان يەتكۈزگەنلىكى توغرىلىق ماتېرىياللار مەتبۇئات ۋاستىلىرىدا ئېلان قىلىنىشقا باشلىدى.

ئەندى خىتاينىڭ ئۇيغۇرلار دىيارى لوپنۇر راكېتا - يادرو پولىگونى ۋە ئۇنىڭ ئادەملەرگە ۋە ئەتراپ مۇھىتقا قانچىلىك زىيان يەتكۈزگەنلىكى توغرىلىق ھەقىقەتنى ئېنىقلاش، ئۇنىڭ ئاقىۋەتلىرىنى يوقىتىش - بۇ كېلەچەكتىكى ئەڭ مۇھىم مۇئەممالارنىڭ بىرىدۇر.

ش ئۇ ئار دىكى ئەتراپ مۇھىت بۇلغىنىشىنىڭ سەۋەپلىرى كوپ تەرەپلىك. بەزىلىرى ئىلگىرىدىن قېپقالغان. بەزىلىرى بولسا يېقىنقى بىر قانچە ژىللاردىن بۇيان تەدرىجىي پەيدا بولغان مەسىلىلەردۇر. قاھارجان ئىبراھىمنىڭ ماقالىسىدا ش ئۇ ئار ئەتراپ مۇھىت بۇلغىنىشىنىڭ، ئېكولوگىيە تەڭپۇڭلۇقىنىڭ بۇزۇلۇشىنىڭ سەۋەپلىرىگە توختىلىپ، تۆۋەندىكىلەرنى تەكىتلەيدۇ: «نوپۇسنىڭ ھەددىدىن زىيادە تېز كوپىيىشى، شەھەر كۆلەمىنىڭ ئۈزلۈكسىز كېڭىيىشى شىنجاڭنىڭ زېمىنى كەڭ، لېكىن ئىنسانلار ئولتۇراقلىشىشقا بولىدىغان بوستانلىق كۆلەمى ئاران ئومۇمىي يەر مەيدانىنىڭ 6، 4 پائىزىنى ئىگىلەيدۇ. بۇ چەكلىك يەر بايلىقىنىڭ نوپۇسنى سىغدۇرۇش ئىقتىدارى ئىنتايىن تۆۋەن. 1994 - ژىلى ش ئۇ ئار نىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 16 مىللىون 327 مىڭ بولۇپ، تەبىئىي كوپىيىش نىسبىتى 39، 13 پائىزغا يەتكەن، بۇ جىياڭسۇ ئولكىسىنىڭ 95، 8 پائىزلىق دەرىجىسىدىن ژۇقۇرى. شەھەر ئاھالىسىنىڭ زىچلىقىمۇ بارغانسېرى ئۆرلىمەكتە. 1990 - ژىلى قەشقەر شەھىرى نوپۇسىنىڭ زىچلىقى ھەر كۋادرات كىلومېتىر يەرگە 2329 كىشىدىن، ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ ھەر بىر كۋادرات كىلومېتىر يەرگە 1386 كىشىدىن توغرا كەلگەن. بۇ ئېلىمىزنىڭ مەشھۇر شەھىرى تيەنجىننىڭ ھەر بىر كۋادرات كىلومېتىر يەرگە 1350 كىشىدىن، ئالاھىدە ئىختىسادىي رايون شېنجېننىڭ ھەر بىر كۋادرات كىلومېتىر يەرگە 1205 كىشىدىن توغرا كېلىدىغان دەرىجىسىدىن ژۇقۇرى. نوپۇسنىڭ تېز سۈرئەتتە كوپىيىشى ۋە شەھەر كۆلەمىنىڭ ئۈزلۈكسىز كېڭىيىشى شىنجاڭنىڭ تېرىلغۇ يەر، سۇ، ئېنېرگىيە، ئاشلىق، تۇرالغۇ ئۆي، ئىشقا ئورۇنلىشىش، قاتناش - ئالاقە، ئېكولوگىيەلىك تەڭپۇڭلۇق، جەمىيەت ئامانلىقى قاتارلىق تەرەپلىرىگە بارغانسېرى زور بېسىم پەيدا قىلماقتا.»

مانا، ژۇقۇرىدىكى مەلۇماتلاردىن ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ قەشقەر، ئۈرۈمچى شەھەرلىرىدە ۋە باشقا جايلاردا بىر كۋادرات كىلومېتىر يەردىكى ئاھالىنىڭ زىچلىقى ئىچكىرى خىتاينىڭ مەشھۇر تيەنجىن، شېنجېن شەھەرلىرىدىكىدىن ئېشىپ كەتكەنلىكى، ئۇمۇمەن ئاھالىنىڭ تەبىئىي كوپىيىشى (ئاققۇنلارنىڭ ئىچكىرى خىتايدىن كوپلەپ ئېقىپ كېلىشى) خىتاينىڭ جىياڭسۇ ئوخشاش ئاھالىسى زىچ ئولكىسىدىكىدىن ژۇقۇرى بولۇشى فاكتى ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدۇ. بۇ فاكتلارنى ئىزاھلاشنىڭ ھاجىتى بولمىسا كېرەك. چۈنكى كېزىتخان ئۇلاردىن ئوزى خۇلاسە چىقىرىپ ئالالايدۇ.

يادىكار سابىتىي.
ئالمۇتا شەھىرى.

پېشقەدەم سەنئەتچىلەر

ئۇنتۇلماس ناخشىچىلار ئەۋلادى

ئۇيغۇرلار ئوز دىيارىدا شادۇ - خۇراملىق، غەم - قايغۇلۇق كۈنلەرنى بېشىدىن ئوتكەزدى. ئەنە شۇنداق كۈنلەردە ئۇلارغا خەلق ناخشىلىرى ھەمرا بولدى. ئۇلار بۇ ناخشىلارنى ھەر بىر دەۋردە ئوزلىرىگە يار يولەكچى، قۇدرەتلىك كۈچ، ئوزلىرىنىڭ يېقىن دوستى سۈپىتىدە ئېيتىپ كەلدى، خەلق ئىچىدە ياگراتتى. بۇ ناخشىلارنى ھەر بىر دەۋردە خەلق ناخشىچىلىرى، ئەلنەغمىچىلىرى ژۈرەك قەلبىنىڭ ساداسى بىلەن ئېيتقان، خەلق ئىچىگە تارقاتقان.

تارىختا ئوتكەن ئۇيغۇر ناخشىچىلىرىنى ئاز بىلىمىز. ئۇلارنىڭ، بىزنىڭ سەنئىتىمىز، ناخشىچىلىقىمىز تارىخىدا ياراتقان پائالىيەتلىرى ھەققىدە يازما مەنبە ئاز. ئىزدىنىشىمىزمۇ يېتەرلىك بولمىدى. پەقەت 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 20 - ئەسىردە ئوتكەن بەزى ناخشىچىلىرىمىز ھەققىدە ئاز - تولا بىلىمىز. ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ ناملىرىمۇ ئۇنتۇلغان. 80 - يىللاردىن كېيىن ئۇلارنىڭ ناملىرى بەزى كىتاپلار ۋە باشقا مەتبۇئات نەشىرلىرىدا كورۇنۇشكە باشلىدى. ئۇلار مەسۇم توقۇم، ئاق تېپىپھاجى، مەھەممەت تۇرخۇن، داۋۇت توكۇر، ئومەردوتقا، ئابدۇل چۈكچۈك، ساۋۇت بېدىك، ئەمەت (قارياغدى) تۇردى، ھۇسەيىن بەگ، جالام بايۋەتچە، ئاق بەلىق، نودە بەگ، مەشۇراخۇن، ئومەرخاڭ ۋە باشقىلار. ئۇلارنىڭ ئىزىنى بېسىپ 30 - يىللاردىن كېيىن يەنە بىر تۈركۈم ناخشىچىلار يېتىشىپ چىقتى. بىر ئائىلىدىن بىر ناخشىچى ۋە ئىككى - ئۈچ ناخشىچى چىقىش بىلەن ناخشىچىلارنىڭ سانى كوپەيدى. مۇنداق ئەھۋاللار تۇرمۇش ھاياتىمىزدا كوپ ئۇچرايدۇ. مانا شۇنداق بىر ئەۋلادتىن تورت قېرىنداش ناخشىچى - تۇردى ئاخۇن (قار ياغدى) نامى بىلەن مەشھۇر.

ئەمەت تۇردى. 1900 - يىلى غۇلجا شەھىرىدە كەچىك تىجارەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئاتىسى تۇردى ئاخۇن ئەسلى ياركەنت پەنجىملىك بولۇپ، چوچەك ۋە غۇلجا شەھەرلىرىگە ئوتۇپ، 8 ئوغۇل تېپىپ قاتارغا قوشقان. تۇرمۇشىنىڭ ھەممە قايىنىملىرىدا تاۋلانغان تۇردى ئاخۇن ناخشىچى ۋە خۇشچاقچاق ئادەم بولغانلىقتىن ئەلگە تونۇلۇپ، خەلق ئارىسىدا «قار ياغدى» لەقىمى بىلەن مەشھۇر ئىدى. ئاتا ئىزىنى بېسىپ چوڭ بولغان ئەمەت قارىياغدى غۇلجىدا موزدوزلۇق بىلەن ئومۇر ئوتكەزدى. غۇلجىدىكى موزدوزخانا، بوزخانىلار شۇ چاغلاردىكى ئىلى ناخشىچىلىرىنىڭ ناخشا ئېيتىپ، ساز چېلىپ، ئومرىنى خۇش ئوتكەزگەن يېقىملىق ماكانىدۇر. ئۇ موشۇ يېقىملىق ماكاندىن چىقماي خالىق ئىشچىلىرىغا، ھۈنەرۋەن ئەھلى كاسىپ ۋە دەرتمەنلەرگە ئوزىنىڭ يېقىلىق ناخشىلىرى بىلەن تونۇلغان ئىدى. ئەمەت تۇردى ئىلى ناخشىلىرىنى ئاتاقلىق ئەلنەغمە ھاسان تەمبىردىن ئۆگەنگەن. ئۇ ئىلى خەلق ناخشىلىرىدىن «كوچا ناخشىلىرى»، «مەستۇن ھەيران»، «نىگارىم سەن»، «ئەۋرىشىم»، «جىنىم - خېنىم»، «گۈل لەيلۇن»، «شەرۋانىخان»، «خانلەيلۇن» ۋە باشقا ناخشىلارنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتالايتتى. ئەمەت تۇردى ئوز ناخشىلىرى بىلەن ئىلى خالقى ئىشچىلىرىنى رازى قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى ئەزىزلەپ «ئەمەتىم» دەپ تىلغا ئېلىپ ھورمەتلەيتتى. ئۇنىڭ كەسپداش دوستلىرى خالىق ناخشىلىرىدىن «لىۋ چايىدۇ ئەمەت، ئەللەر ئېيتىدۇ رەخمەت»، «مەن كەلمەسمەنمۇ»، «بىر ئاتىدىن يەتتە ئىدۇق، بىرسىمىز قايدا» دېگەن ناخشىلار ئەمەت قارياغدىغا مەنسۇپ دەپ، ئەمەت تۇردىنىڭ داڭقىنى ئەل ئىچىگە تارقاتقان.

ئەمەت تۇردى يالغۇز ئۇيغۇرلارنىڭ ناخشىلىرىنى ئېيتىپلا قالماستىن تاتارچە، قىرغىزچە ۋە باشقا مىللەت ناخشىلىرىنى ئېيتالايتتى. يازغۇچى م. ھۇشۇر «يىللار شۇنداق ئوتكەن» دېگەن كىتاۋىدا ئەمەت تۇردىنى تىلغا ئېلىپ: «... بۇ كاسىپلار ئىچىدە ئەمەت قارياغدى، مەسۇم توقۇم، مەھەممەت تۇرخۇن، سونىمكام دۇتارچى، داۋۇت توكۇر، تېيىپ ئاخۇن تەمبىر، مەخپىركام، ئەيساكام، مىرزالى، قادىر لاڭقا قاتارلىق داڭلىق ناخشىچى ۋە سازەندىلەر بار ئىدى» دەپ ئاتاقلىق ناخشىچىلار قاتارىغا قىزىپ تەرىپلەيدۇ.

ئەمەت قارىياغدى ئىلى دىيارىنىڭ ھەممە خالىق كانلىرىدا [illegible]

[illegible] 1956 - يىلى غۇلجا شەھىرىدە ۋاپات بولغان.

ماھمۇت تۇردى. 1918 - يىلى غۇلجا شەھىرى [illegible]

[illegible] 1959 - يىلى 60 - يىللىرى بولسا كېرەك [illegible]

[illegible]
ھاشىخان داڭلىق بىلەن،
ئاچچىقى كەلسە تۇرادۇر،
قەلقىيى ياغلىق بىلەن».

بۇ ناخشىنى سۇمانىخان ئېيتقان. ئۇ پۇچۇنخاننىڭ ئانىسى، «جىنىم - خېنىم» دېگەن ناخشىنىمۇ سۇمانىخان ئېيتقان. ئۇ ئىلى دىيارىدا «شاراپچى خېنىم» دېگەن ئاتنىغى بىلەن ئەلگە مەلۇم. ھاشىخان داڭلىق دېگەن تېگى يارىكەنتلىك بولۇپ، ئۇ ئىلاخۇن كوككۆزنىڭ ئانىسى...» دەپ ئېيتىپ بېرىپتۇ.

ماھمۇت تۇردى مىللىي ئارمىيەدە مەسئۇل خىزمەتلەردە ئىشلىگەن. ئۇ ھەربىي سەپتىن قايتقاندىن كېيىن ئىلى دىيارىدا «ئانىجان يادىمدا باردۇر، تىنماي ئاۋاپ چەككەنلىرىڭ...» دېگەن ناخشىنى بەك كەلتۈرۈپ ئېيتقان ئىكەن. بۇ خەلق ئىچىدە خېلە مۇڭلۇق تەسىر قوزغاپ، ماھمۇتكام نامى بىلەن ئاممىۋىلىشىپ كەتكەن. ئۇ 1998 - يىلى بىشكېك شەھىرىدە ئالەمدىن ئوتتى.

سەلەي تۇردى. 1925 - يىلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. دىنىي ۋە ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغان. ئۇمۇ ئاكلىرىغا ئەگىشىپ، كىچىكىدىن تارتىپ ئىلى خەلق ناخشىلىرىنى ژۇقۇرى ئاۋاز بىلەن ئېيتالاتتى. غۇلجىدا سەلەي قارىياغدى ناخشىچى دېسە تونۇمايدىغىنى يوق. «زۇلۇق ئاغرىنى شەھەر ئىچى بەيتۇللادا چېلىپ بولۇپ، ئۆيگە قايتقاندا ئېيتقان «كوچا ناخشىسى» دوكمەلىدىكى بىزنىڭ ئۆيگە ئاڭلىناتتى» دەپ ھېكايە قىلاتتىكەن ئانىسى نىسخان رەمتى. ئۇ «كوچا ناخشىلىرى»، «ئەۋرىشىم»، «جىنىم - خېنىم»، «مەستۇن ھەيران بولۇپتىمەن»، «ئا خېنىم داگەگىزىدە»، «ھارۋۇكەش ناخشىسى»، «كوچ - كوچ ناخشىسى»، «خانلەيلۇن»، «گۈلمەشۇق»، «نودەركام ناخشىسى»، «ئۇستەڭ ناخشىسى»، «قاپقارا قوي كوزلۇكۇم» ۋە باشقا ئىلى خەلق ناخشىلىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتالاتتى. ئۇ ئوزى ناخشا ئېيتىپلا قالماي 50 - يىللىرى غۇلجىدا ئېچىلغان تۇرلۇك كرۇژوكلاردا ئورغۇن ياشلارغا ئىلى ناخشىلىرىنى ئوگەتكەن. مەسىلەن، ياشا ئىشانغا «گۈلزارىم» دېگەن ناخشىنى ئوگەتكەنلىكىنى ئوزى ھېكايە قىلىدۇ. ئاتاقلىق ئەلنەغمە مۇساجان روزى بىلەن سەلەي ئىككىسى مەشرەپكە بېرىشنىڭ ئالدىدا دادىسى تۇردى ئاخۇننىڭ ئالدىغا كىرىپ، بەزى ناخشىلارنى ئېيتىپ، كام جايلىرىنى تولتۇرۇپ كېتەتتىكەن.

سەلەي تۇردى پېشقەدەم ناخشىچىلار، ئابدۇۋەلى جارۇللايېۋ، ئابدۇرېھىم ئىمىن، روزدەم ساقال، ھۇسەنجان جامى، ياسىن ئاتاكا ۋە باشقىلار بىلەن بەس - بەستە ناخشا ئېيتىشىپ ئومرىنى خوش ئوتكۈزگەن. خەلق مىراسىنى كېيىنكى ئەۋلاتقا قالدۇرۇشتا ئالاھىدە پائالىيەت كورسەتكەن. ئوزىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقىغا قارىماستىن ھازىرمۇ مەشرەپ ۋە سورۇنلەردە ناخشا ئېيتىپ باشقىلارنى بەھرىمەن قىلالايدۇ. ھازىر ئۇ غۇلجا شەھىرىدە ياشىماقتا.

ئوسمان تۇردى. 1938 - يىلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئوتتۇرا ۋە ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان. ناخشىچىلار ئائىلىسىنىڭ كەنجىسى بولغان ئوسمان ئاكىلىرى ئىزىدىن مېڭىپ، مەشرەپ، توي - توكۈن، ئولتۇرۇش ۋە سورۇنلەردە ناخشا ئېيتىپ، سەنئەتكار تۇردى ئاخۇن ئەۋلادىغا ۋارىسلىق قىلىپ كەلمەكتە. ئۇمۇ ئىلى خەلق ناخشىلىرىنى، زامانىۋى يېڭى ناخشىلارنى ئوز ئىقتىدارى بويىچە ئېيتىپ، جامائەتنىڭ كوڭلىنى رازى قىلماقتا. 1962 - يىلى كېگەش ئېلىگە چىقىپ، ھازىر بىشكېك شەھىرىدە ياشىماقتا.

ئۇيغۇرلار مەدەنىي مىراسى تارىخىدا چوڭ ۋە ئولمەس دەستۇر بولۇپ، تونۇلۇۋاتقان ناخشا ۋە ناخشىچىلار خەلقىمىزنىڭ تۈگىمەس بايلىقى ۋە مەنىۋى ئېيتخارىدۇر. مانا بۇ سەنئەت مىراسىمىزغا ئوزلىرىنىڭ ياگراق ناخشا پائالىيەتلىرى بىلەن ئونۇملۇك ئۈلۈش قوشقان ئەمەت، ماھمۇت، سەلەي، ئوسمان تۇردى ئوخشاش ناخشىچىلار ئەۋلادى دايىم خەلق قەلبىدىن ئورۇن ئالىدۇ.

تۇرسۇن قاھارىي.
ئالمۇتا شەھىرى.

ئەشرىيات توپىسى

«مۇھەببەت ئەھلى» بولۇڭ

ئۇيغۇر چاقچاقلىرى بىلەن لەتىپىلىرى ئېغىز ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئاجرالماس بىر قىسمى. مەزكۇر ژانىر كوپ ئەسىرلىك تارىخقا ئىگە بولۇپ، خەلق ئارىسىدىن چىققان تالانتلىق چاقچاقچىلار تەرىپىدىن ئېيتىلىپ كەلمەكتە. مەسىلەن، ئاتاپ ئېيتقاندا، نەسىردىن ئەپەندى، سەلەي چاققان، ھېساملىدىن «دەلئۈش»، ئاۋاكرى «بەكگى»، رەخمەت «چوقۇر»، ئابلىزخان «توكە»، غوپۇرجان «دىڭخولو»، سەنجەر «پاكا» ۋە باشقىلاردۇر.

يېقىندا، ئەنە شۇ تالانتلىق سوز چېۋەرلىرىنىڭ يەنى ھازىر جاۋاپ چاقچاقچىلارنىڭ چاقچاقلىرى بىلەن لەتىپىلىرىنى بىر نەچچە يىلدىن بېرى توپلاپ، نەشرىگە تەييارلىغان ئۇرالىم روزىيېۋنىڭ «مۇھەببەت ئەھلى» ناملىق رىسالىسى نەشرىدىن چىقتى. ئۇنىڭدا ئىلى ھەم يەتتىسۇ ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا ئېتىلىپ چىققان قىزىقچى، چاقچاقچىلار ۋە ئۇلارنىڭ لەتىپە، چاقچاقلىرى ئورۇن ئالغان. توپلامغا مۇئەللىپ ئوزى كوپىرەك ئارىلاشقان قىزىقچىلارنىڭ چاقچاق، لەتىپىلىرى كىرگۈزۈلگەن.

توۋەندە كىتاپتىن ئورۇن ئالغان بىر نەچچە لەتىپە - چاقچاقلارنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق.

گۈل

- غوپۇرجان! مونۇ گۈلگە قاراڭا، ئەجايىپ چېچەكلەپ، مەشئەلدەك چاقناپ، ئەتراپنى يورۇتۇپ تۇرغىنىنى ... - دەپتۇ ئابدۇۋەلى جارۇللايېۋ. (غوپۇرجاننى سىنىڭ دىڭخولۇرىڭنىڭ يورۇغى يوق، دېمەكچى).

- بۇ گۈلنىڭ كېچىدە ئېچىلغىنىغا قارىغاندا، نامازشام گۈل بولسا كېرەك، - دەپتۇ غوپۇر. (جارۇللايېۋنىڭ لەقىمى «كور» ئىكەن).

ئورۇمنى بولۇشىش

غوپۇر بىلەن تۇرسۇن تېبىپ جاغىستايغا چىقىپ، توي - توكۈندە ئىككى تاغار بۇغداي، ئىككى تاغار قوناق ئوروم كىرىم قىلىپتۇ. بۇنى بولۇشىدىغان چاغدا غوپۇر تۇرسۇن تېبىپقا:

- قوناقنى سەن ئالسەن، بۇغداينى مەن ئالىمەن، - دەپتۇ. تۇرسۇن تېبىپ نارازى بولۇپ:

- نېمىشكە؟ ئىككىمىز تەڭ چالدۇققۇ، ئورۇمنىمۇ تەڭ بولۇشىمىز! - دەپتۇ.

- سەن مۇقام بىلمىگەندىن كېيىن، قوناق سىنىڭ بولىدۇ! - دەپتۇ غوپۇر.

ئەرۋا ئېشى

ئابدۇۋەلى جارۇللايېۋ تورت كوچىدا غوپۇرجانغا ئۇچراپ قاپتۇ.

- ئابدۇۋەلى نەگە ماڭدىڭ؟ - سوراپتۇ غوپۇر.

- قارىماسەن! بۈرۈن موشۇ تورت كوچىدا چۈش ۋاقتىدا دايىم ئەرۋا ئېشى بولاتتى، مەن ئاشنى ئېچىپلا، ئۈيگە تاماققا بارمايلا ئىشقا قايتاتتىم... - دەپتۇ جارۇللايېۋ.

- بۇ ئورۇما تىرىكلەرگە يەتمەيۋاتسا، ئەرۋالارغا قەيەرنىڭ ئېشى؟ - دەپتۇ غوپۇرجان.

پىلىك ئەشمەك

غوپۇر بىلەن تۇرسۇن تېبىپ چىمەنلىكتە ئىلىپلىشىپ ئولتارسا، ئىككى خور - خور بىر - بىرىگە پۇت ئارتىپ ئويىنىشىۋاتقان ئىكەن.

- تۇرسۇن! مونۇ ئىككى جانىۋار سىنى كورۇپ، بولەكچىلا ئەركىلىشىپ، سەت قىلىقلارنى قىلىشىۋاتىدىغۇ؟ - دەپتۇ غوپۇر.

- ھېزى بول غوپۇرجان! بۇلار سىنىڭ چىرىغىڭغا پىلىك تەييارلاۋاتىدۇ، - دەپتۇ تۇرسۇن.

سىز ئاڭلىغانمۇ؟

ئەجدادلىرىمىز ئارىيانلار ئەسلىدە مەركىزىي ئاسىيادە ياشاپ شانلىق مەدەنىيەت ياراتقان خەلق. ئۇلار ئوزلىرىنى باشقىلاردىن پەرىقلەندۈرۈپ ئارىيان (سانسكرىت تىلىدا ئېسىلزادە دېگەنلىك بولىدۇ) دەپ ئاتاشقان. ئارىيانلار، قۇياشقا چوقۇناتتى. قۇياشقا چوقۇنۇش ئىنسانىيەت تارىخىدا ناھايىتى كەڭ دائىرىدە ئوۋج ئالغان بىر خىل ئىپتىدائىي ئېتىقاتتۇر. ئارىيانلارنىڭ ئېتىقادىدا: قۇياش كوندۇزى ئۇستۇڭكى ئالەمنى كېسىپ ئوتۇپ يورۇقلۇق تارقاتسا، كېچىسى ئاستىنقى دۇنيانى (ئۇ دۇنيانى) كېسىپ ئوتۇپ، روھنىڭ ئاستىنقى دۇنيادىكى سەپىرىگە يولباشچى بولغان. قۇياشنىڭ ئاسماندا ئوتۇشتىكى ھەرىكەت قۇرالىمۇ خىلمۇ - خىل بولغان. قېدىمىي سۇمىرلاردا ئۇ پىيادە ماڭغان. قېدىمىي مىسىرلىقلاردا ئۇ نىل دەرياسىدىكى قېيىقلارغا ئوخشاش بىر قېيىقتا باشقا ئىلاھلار ۋە پىرئەۋىن بىلەن بىرگە ئولتىرىپ سەپەر قىلغان. ئوي ھايۋىنى ئات ئوزلەشتۈرۈلگەن رايونلاردا ياشىغان ئارىيانلاردا بولسا ئۇ ئاق ياكى ياللۇنجاپ تۈرىدىغان ئاتلار قېتىلغان ھارۋۇ بىلەن ئاسماننى كېسىپ ئوتەتكەن.

ئىلمەك كرېست بەلگۈسى ھەققىدە

ئالىملار ئارىيانلاردىكى قۇياش ئېتىقادى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئاتنىڭ كوندۇرۇلگەنلىكىگە ۋە ھارۋۇنىڭ ئىشلىتىلگەنلىكىگە 5000 يىل بولغان دەپ ھېساپلايدۇ. ئارىيانلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى چۈشەنچىسىدە قۇياش ۋۇملاق ئوت چاچقۇچى جىسىم بولۇپ، ئۇ دەسلەپ دۈگىلەك چەمبەر بەلگۈسى (○) بىلەن ئىپادىلەنگەن، لېكىن قۇياش ھەققىدىكى بىلىم تارىخىنىڭ ئىلگىرىلىشىگە ئەگىشىپ، قۇياشنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ژۇقارقى بەلگۈ ئارقىلىق تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدىغان ھالغا كېلىپ قالىدۇ. شۇڭا ئارىيانلار قۇياشنى ئوتتۇرىغا چېكىت قويۇلغان دۈگىلەك چەمبەر (☉) بەلگۈسى بىلەن ئىپادىلەيدىغان بولىدۇ. چۈنكى ئوتتۇرىغا چېكىت قويۇلغان دۈگىلەك چەمبەر خېلە دەرجىدە ھەرىكەت خاراكتېرىگە ئىگە ئىدى. بۇ خىل چۈشەندۈرۈش گەرچە قۇياشنىڭ ھەرىكىتىنى ئېتىراپ قىلغانلىق بولسىمۇ، ئاما ھەرىكەت جەريانىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ، بولۇپمۇ قۇياشنىڭ ھەر كۈنى سەھەردە شەرىقتىن كۆتۈرۈلۈپ غەرىپكە پېتىشتىن ئىبارەت بىر پۈتۈن ھەرىكەت جەريانىنى ئوتتۇرىغا «قوشۇ» بەلگۈسى (⊕) قويۇلغان شەكىلگە ئۆزگەرتىدۇ. بۇ بەلگۈ ئەمەلىياتتا قۇياشنىڭ ھەرىكەت جەريانىنى ئىپادىلەپلا قالماستىن، بەلكى تېخىمۇ مۇھىمى، ئارىيانلاردىكى قۇياش ئىلاھى ئاسمانىنى كېسىپ ئۆتۈشتە ئىشلىتىدىغان ھارۋۇ چاقىنىڭ كىشىلەر تەرىپىدىن بايقىلىشى ئىدى. ئېنىغراق قىلىپ ئېيتقاندا، ھارۋۇ چاقىنىڭ ئىجات قىلىنىشى ئىدى. چۈنكى ئەڭ قېدىمىي ھارۋۇلار مانا موشۇنداق تورت شادىلىق ئىككى چاقنىڭ ئوقىغا ئورنىتىلىشىدىن ھاسىل بولغان. بۇ خىل ھارۋۇنىڭ ئوقى چاققا مۇقىم ئورنىتىلغان بولۇپ، ئوق چاق بىلەن بىرگە ئايلىناتتى. قۇياشقا چوقۇنۇش ئاساسىدا ھارۋۇنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىدەك ئۇزۇن تارىخى جەريانى ئالتۇن تاغنىڭ شىمالىدىكى مولجەر دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىكى تاغ باغرىغا سىزىلغان قىيا تاش رەسىملىرىدىن ئېنىق كورۇۋالغىلى بولىدۇ. مۇنداق كرېست بەلگۈسىنى ئارىيان تىلىدا سۋاستى دەپ ئاتاتتى. بۇ خىل سۋاستى بەلگۈلىرى تارىم ئويمانلىقىنىڭ ئەتراپىدىكى قىيا تاش رەسىملىرىدە ناھايىتى كوپ ئۇچرايدۇ.

«قۇياشنىڭ كوندۇزكى ھەرىكىتى شەرىقتىن غەرىپكە بولسا، ئۇ ھالدا كېچىدىكى ھەرىكىتى چوقۇم غەرىپتىن شەرىققە بولىدۇ» دېگەن بىلىم نەزەرىيەسىنىڭ تۈرتكىسىدە ئوتتۇرىغا قوشۇ بەلگۈسى قويۇلغان چەمبەرگە يونۇلۇشنى ئىپادىلەيدىغان ھالەت كىرگۈزۈلدى، يەنى 卐، 卍 كە ئوخشاش ئىككى خىل شەكىل ئىجات قىلىندى. ئەگەر بىر ئوڭ ۋە بىر تەتۈر يونىلىشنىڭ ئىككى بەلگۈ بىر - بىرىگە جىپسىلانسا بىر چاق (☉) ھاسىل بولاتتى. بۇنى ئارىيانلارنىڭ ئالاھىدە تەپەككۇر ئىقتىدارى ياكى بىر موجىزىسى دېيىش كېرەك. دېمەك ئوڭ يونىلىشنىڭ ئىلمەك بەلگۈ (卐) قۇياشنىڭ كوندۇزدىكى ھەرىكىتىگە، تەتۈر يونىلىشنىڭ بەلگۈ (卍) قۇياشنىڭ كېچىدىكى ھەرىكىتىگە رەمز قىلىنغان. ئارىيانلارغا كوچۇشتىن ئىلگىرىلا تەكلەماكاندا بۇ خىل مەدەنىيەتنى يارىتىپ بولغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. دېمەك ئالتۇنتاغ ئەتراپىدىكى قىيا تاشقا سىزىلغان بۇ خىل مەدەنىيەت دەۋرىنى ئاتاقلىق قىيا تاش تەتقىقاتچىسى، پروفېسسور ئابدۇقېيىم غوجايېۋنىڭ تەتقىقاتىغا قارىغاندا، بۇنىڭدىن 6000، 8000 يىللار ئىلگىركى دەۋرگە مەنسۇپلىكى ئېنىقلانغان.

لېكىن كېيىنكى دەۋرلەرگە كەلگەندە ژۇقۇرقى ئىلمەك كرېست بەلگۈسى ھىندىستان قاتارلىق دولەتلەرنىڭ بىر خىل تۇمارى بولۇپ، قۇياش ۋە ئوتقا رەمز قىلىنغان. بۇ بەلگۈ ئەسلىدە سانسكرىت يېزىقىدىن بولۇپ، ئۇ ياخشىلىق ۋە مېھرى - شەپقەت مەنىسىنى بىلدۈرەتتى. قېدىمىي زامانلاردا بۇ ياخشىلىق بەلگۈسىنى ئايالار ئاشۇ بەلگۈگە كەلتۈرۈپ چاچلىرىنى تۈگۈشلەشەتتى ھەم ئاشۇ شەكىلدىكى چازىلارنى قىستۇرۇپ ئېلىشاتتى. يەئە كىيىم - كېچەكلەرگىمۇ كەشتىلەپ ئېلىشاتتى. لېكىن 1920 - يىلغا كەلگەندە گىتلېرچىلار بۇ بەلگۈنى ئارىيانلارنىڭ غەلىبەنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى رەمزى دەپ قىلراپ، ئۇنى ئۆز پارتىيەسىنىڭ بەلگۈسى (گېربى) قىلىپ ئېلان قىلدى. موشۇ كۈندىن باشلاپ مېھىر - شەپقەت مەنىسىنى ئىپادىلەيدىغان ئىلمەك كرېست بەلگۈسى فاشىستىنىڭ زوراۋانلىق ۋە قانلىق تېررورلۇققا ئۆزگىرىپ كەتتى.

ماتېرىياللار ئاساسىدا تەييارلىغان
ئابدۇكېرىم سابىت.

كونسېرت

ھوششەرە، ئارتىست!

28 - ئىيۇن كۈنى جۇمھۇرىيەت سارىيىدا ئۇيغۇر تىياتىرى ئارتىستلىرى تەرىپىدىن تەييارلانغان «ھوششەرە، ئارتىست» ناملىق كونسېرت بولدى. مەزكۇر سەنئەت كېچىنى ماددىي جەھەتتىن «بېنت» ئاكسونېرلىق جەمىيىتى تەمىنلەپ، ئۇنىڭدىن چۈشكەن بىر مىللىون تەڭگە تىياتىر قۇرۇلۇشى فوندىغا ئەۋەتىلىدۇ.

مەلۇمكى، شەرقتە ئۇيغۇرلار پەقەت ئۆزىگىلا خاس مىللىي ئۆرپ - ئادەت ۋە ئەنئەنىلىرى، تۇرمۇش قائىدىسى، ھەزىل - چاقچىقى ۋە بازىرى ئارقىلىق پەرقلىنىدۇ. كونسېرتنىڭ سسېنارىي مۇئەللىپى ۋە رېژىسسورى يا. شەمىيېۋ ئەينە شۇ ئالاھىدىلىكلەرنى سەھنىگە ئېلىپ چىقىشقا تىرىشقان. مەزكۇر كونسېرت پروگراممىسىنىڭ ئىلگىرىكىلىرىدىن ئۆزگىچىلىكىمۇ ئەينە شۇنىڭدىدۇر.

ئەندى كونسېرت پروگراممىسىنىڭ ئۆزىگە كەلسەك، بەزى بىر كامچىلىق ئۇقساشلارنى تىلغا ئالمىغاندا، ھەر بىر ئارتىستنىڭ سەھنىگە چوڭ تەييارلىقلار بىلەن چىققانلىقى سېزىلىدۇ. ئۇلار تەرىپىدىن ئىجرا قىلىنغان ناخشا - ساز، مىنىئاتيۇرىلار بىردە تاماشىبىنلارنىڭ نازۇك قەلبلىرىنى تەۋرىتىپ، مەيۈسلەندۈرسە، بەزىدە كۆلكە سېزىمىلىرىنى قوزغاپ، خوشاللىق دەملەرگە بولەپ تۇردى.

ئۇمۇمەن، بۇ قېتىمقى كونسېرتقا كەلگەن تاماشىبىنلار كۆپچىلىكىنىڭ ئۇنىڭدىن قانائەتلىنىپ قايتقانلىقىنى بايقىدۇق.

مۇختەرجان جۇماروۋ.
ئالمۇتا شەھىرى.

سۈرەتتە: مىنىئاتيۇرىدىن بىر كۆرۈنۈش. ر. يۇسۇپوۋ چۈشەرگەن سۈرەت.

تېرىنداش خەلقلەر ھاياتىدىن

«سابانتوي» - دوستلۇق بايرىمى

يېقىندا ئالمۇتا شەھىرى 4 - مىكرورايون دەم ئېلىش بېغىدا ئەتىگەندىن باشلاپلا تاتار ۋە باشقا ھەر مىللەت ئاھالىسى ژىغىلىشقا باشلىدى. بۇ كۈنى قۇياشمۇ ئۆز نۇرىنى سېخىلىق بىلەن چېچىپ تۇردى.

«سابانتوينى» ئۆتكۈزۈش ژىغىنىنى راۋىل گەزەئىروۋ تەنتەنىلىك ھالدا ئېلان قىلىپ، ئاندىن قائىدە بويىچە ئايشە ئانا يۇلدابايېۋا قۇرئان ئوقۇپ، ئېزگۇ تىلەكلەر ئېيتىپ، دۇئا قىلدى. تاتار - باشقۇرت مەدەنىي - ئىجتىمائىي مەركىزىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىرى گرىگ خەيرۇللىن، ئىلمىرات ۋافىن «سابانتوي» بايرىمى بىلەن ژىغىلغانلارنى سەممىي تەبرىكلىدى، ئاندىن شائىر رۇستەم ئابسالېموۋ شېئىر ئوقۇدى. تەبرىك سوزلەردىن كېيىن كونسېرت بولدى.

بۇ تويىنى ئالمۇتا شەھىرى تاتار - باشقۇرت مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ماخمۇت مۇسلىموۋ شەخسىي خىراجىتى بىلەن ئۆتكۈزۈشنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان.

قىسقىسى، بۇ چوڭ تويى ئەنەس ئۇسمانوۋ، ئايتوغان يۇنىچېۋ، ماخمۇت سادرىي، غاممار ئىسقاقوۋ، زۇبەيىر ئالداگاروۋ، قەيۇم نىغمەتۇللىن، مەسخۇت ئەخمەتوۋ، رەفىق ئەبدىكېيېۋ ئوخشاش كىشىلەرنىڭ ئاكتىپلىقى بىلەن ناھايىتى ياخشى ئۆتكۈزۈلدى. كونسېرتتىن كېيىن خەلق توپ - توپ بولۇشۇپ، تاتارچە، ئۇيغۇرچە، قازاقچە، تۈركچە، رۇسچە ناخشىلارنى ئېيتىپ، ھازىرقى ئىختىسادىي قىيىنچىلىق شارائىتىدە بىردەم بولسىمۇ، تۇرمۇش مەشەققىتىدىن نېرى بولۇپ، كۆڭۈللىرى بىر كۆتىرىلىپ قالدى.

خۇلاسىلاپ ئېيتقاندا، «سابانتوي» ھەقىقىي خەلقلەر دوستلۇغى بايرىمىغا ئايلاندى.

جەزىرە بۇرھانوۋا.
ئالمۇتا شەھىرى.

سۈرەتتە: «سابانتويدىن» كۆرۈنۈش. نائىل يۇسۇپوۋ چۈشەرگەن سۈرەت.

«ئۇچقۇندىن» ئۇچۇرلار

«ياۋروپا شەرقىي تۈركىستان بىرلىكى» خەلق ئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتىغا تەشەككۈر بىلدۈردى

يېقىندا مەركىزىي گېرمانىيەدىكى «ياۋروپا شەرقىي تۈركىستان بىرلىكىنىڭ» باياناتچىسى ئەنۋەرجان تەشكىلات نامىدىن «خەلق ئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتىغا» تەشەككۈر مەكتۇبى يوللاپ، «خەلق ئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتىنىڭ» كوممۇنىستىك ختاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئۇيغۇرلار دىيارى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىنسان ھوقۇقلىرىنىڭ دەپسەندە قىلىنىۋاتقانلىقى بايان قىلىنغان 92 بەتلىك مەخسۇس دوكلاد تەييارلاپ، ئۇنى پۈتۈن دۇنياغا تارقاتقانلىقىغا ئالاھىدە مىننەتدارلىق بىلدۈردى.

«گېرمان - ئۇيغۇر دوستلۇق جەمىيىتى» قۇرۇلدى

يېقىندا مەركىزىي گېرمانىيەنىڭ ميۇنخېن شەھىرىدىكى «شەرقىي تۈركىستان ئىنفورماتسىيون مەركىزى» بىلەن گېرمانىيەنىڭ ۋايمېر ئىنستىتۇتى بىرلىشىپ «گېرمان - ئۇيغۇر دوستلۇق جەمىيىتىنى» قۇردى.

گېرمانىيە تارىخىدا تۇنجى قېتىم ئۇيغۇرلار بىلەن گېرمانلارنىڭ بىۋاستە ھەمكارلىقى ئاستىدا قۇرۇلغان بۇ جەمىيەتنىڭ نىزامنامىسى ۋە رەسمىيەتلىرى گېرمانىيە ھوكۇمىتى تەرىپىدىن تەستىقلىنىپ، رەسمىي قانۇنلاشتى.

«گېرمان- ئۇيغۇر دوستلۇق جەمىيىتىنىڭ» غايىسى ۋە مەخسىتى، بارلىق خەلق ئارا قانۇنلار ۋە گېرمانىيە قانۇنلىرى دائىرىسى ئىچىدە، گېرمانىيە خەلقى بىلەن ئۇيغۇر خەلقى ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇقنى يەنىمۇ كۈچەيتىش، گېرمانىيە خەلقىنىڭ ئاسارەتتىكى شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە بولغان ھېسداشلىقىنى ۋە قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش، ئۇيغۇر خەلقىنى ۋە شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى گېرمانىيەنى مەركەز قىلغان پۈتۈن ياۋروپا ئەللىرىگە تېخىمۇ لايىقىدا تونۇتۇشنى تىرىشىپ قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت. قانۇنىي كۈچكە ئىگە قىلىنغان نىزامنامىسىغا ئاساسەن بۇ جەمىيەت تۈرلۈك ئەخبارات ۋە تەشۋىقات ۋاستىلىرىنى تەسىس قىلىش، تارىخ، دىن، مەدەنىيەت، تىل، سەنئەت قاتارلىق تۈرلۈك تەتقىقات مەركەزلىرىنى قۇرۇش، ئىنستىتۇت ۋە ئۇنىۋېرسىتېت قۇرۇش، مۇزېي ۋە كۇتۇپخانا، قىرائەتخانا ئېچىش قاتارلىق ھوقۇق - سالاھىيەتلىرىگە ئىگە بولۇپ، بۇ جەمىيەتنىڭ قۇرۇلۇشى، گېرمانىيە ۋە شۇنداقلا ياۋروپادا ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ھەمدە شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى خەلق ئارا مەيدانغا چىقىرىش قەدىمىنى تېزلىتىشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ختاي ھوكۇمىتى بېيجىڭدا ئۇيغۇرلارنى سەۋەپسىز قولغا ئېلىشقا باشلىدى

بېيجىڭدىن كەلگەن ئىشەنچلىك خەۋەرلەرگە قارىغاندا، بېيجىڭ ساقچى دائىرىلىرى پۈتۈن شەھەر بويىچە قاتتىق تازىلاش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىپ، تىجارەت ۋە باشقا سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن بېيجىڭدا تۇرۇۋاتقان ئۇيغۇرلارنى سەۋەپسىزلا قولغا ئېلىشقا باشلىغان. بېيجىڭ ساقچىلىرىنىڭ بۇ قېتىمقى قولغا ئېلىش ھەرىكىتىگە، شەرقىي تۈركىستاندىن كەلگەن ئۇيغۇر ساقچىلار ۋە جاسۇسلار بىۋاستە ھەمكارلاشقان. خەۋەرلەرگە قارىغاندا بۇ قېتىمقى تۇتقۇن قىلىش ھەرىكىتىنىڭ مەخسىتى، ختاينىڭ ئامىنىنى قايتۇرۇۋېلىش ھارپىسىدا ئۇيغۇرلارنىڭ بېيجىڭدا «بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشىنىڭ» ئالدىنى ئېلىش ئىكەن.

ئۈرۈمچىدە ئىككى نەپەر ئۇيغۇر ستۇدېنتى ختايلار تەرىپىدىن پاجەلىك ھالدا ئۆلتۈرۈلدى

«شەرقىي تۈركىستان ئىنفورماتسىون مەركىزىنىڭ» ۋەتەن ئىچىدىن بىۋاستە ئالغان خەۋىرىگە ئاساسلانغاندا، 28 - مارت كۈنى، يەنى قۇربان ھېيتىنىڭ بىرىنچى كۈنى، ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى مائارىپ ئىنستىتۇتى دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا قاتىللار تەرىپىدىن ئىككى ئۇيغۇر ياشىنىڭ جەسىدى تاشلاپ قويۇلغان بولۇپ، ھەر ئىككىلىسىنىڭ بېشى كېسىلگەن. مەلۇم بولۇشىچە، بۇ ئىككى نەپەر ئۇيغۇر ياش ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بولۇپ، قاتىللار جەسەتنىڭ بېشىغا «ھەي ئۇيغۇرلار! سەنلەر قۇربانلىق ئۈچۈن قوي كېسىشسەڭ، بىز بايرىمىڭ ئۈچۈن ئۇزەڭنىڭ كاللىسىنى كېسىپ ھېيتىڭنى مۇبارەكلەيمىز!» - دېگەن سوزلەر يېزىلغان بىر پارچە خەتنى تاشلاپ قويغان.

ختاي قاتىللىرىنىڭ چېكىدىن ئاشقان بۇ ۋەھشىلەرچە قىلمىشىدىن غەزەپلەنگەن ئۈرۈمچىدىكى كۆپلىگەن خەلق، ختاي دائىرىلىرىدىن قاتىلنى دەرھال تېپىپ قانۇنغا تاپشۇرۇپ، قاتتىق جازالىغان بولسىمۇ، ئامما ساقچى دائىرىلىرى بۇ دېلوغا پەرۋاسىز قارىغاشقا، قاتىللارنىڭ ھازىرغا قەدەر ئىز - دېرىكى بولمىغان.

شەرقىي تۈركىستاندا ئايالار تۇتقۇن قىلىنماقتا

«شەرقىي تۈركىستان ئىنفورماتسىون مەركىزىنىڭ» ۋەتەندىن بىۋاستە ئالغان خەۋىرىنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسلانغاندا، يېقىندا كوممۇنىستىك ختاي ھاكىمىيىتى شەرقىي تۈركىستان مىقياسىدا تۇتقۇن قىلىش ھەرىكىتى قوزغاپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن ئىسلام قائىدىسى بويىچە ياغلىق ئارتقان 4 مىڭدىن ئارتۇق ئايالنى قولغا ئېلىپ تۈرمىگە تاشلىغان. خەۋەرلەرگە قارىغاندا، بۇلارنىڭ كۆپچىلىكى دىنىي تەلىم ئېلىۋاتقان ياش قىزلار ئىكەن.

تۈركىيەدە «مەھمۇد قەشقەرىي ۋە تۈركىي تىللار دىۋانى» دېگەن خەلق ئارا ئىلمىي كونفېرېنسىيە بولۇپ ئۆتتى

بۈيۈك ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد قەشقەرىي تۇغۇلغانلىقىنىڭ 975 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن بېيىل 7 - 8 - ماي كۈنلىرى تۈركىيەنىڭ پايتەختى ئەنقەرەدە «مەھمۇد قەشقەرىي ۋە تۈركىي تىللار دىۋانى» دېگەن ماۋزۇدا مەخسۇس خەلق ئارا كونفېرېنسىيە ئۆتكۈزۈلدى.

تۈركىيەھوكۇمىتىنىڭ ھوزۇرىدىكى «تۈرك مەدەنىيەت- سەنئىتىنى ئورتاق باشقۇرۇش ئىدارىسى» بىلەن «تۈركىيە تىل تەتقىقات ئىدارىسى» بىرلىشىپ چاقىرغان بۇ ئىلمىي تەتقىقات كونفېرېنسىيەگە تۈركىيە، قازاقىستان، قىرغىزستان، تۈركمەنىستان، ئەزەربەيجان، تاتارستان، باشقۇرتستان، شىمالىي قىبرىس تۈرك جۇمھۇرىيىتى قاتارلىق 9 دۆلەت ۋە رايوندىن20 دىن ئوشۇق تۈركشۇناس ئالىم ئىشتىراك قىلدى.

«ئۇچقۇن» گېزىتىنىڭ تۈرۈكچە ۋە لاتىن ھەرپىدىكى ئۇيغۇرچە نۇسخىلىرى دۇنيا ئىنتېرنېت تورىغا كىرگۈزۈلدى

«ئۇچقۇن» گېزىتىنىڭ تۈرك تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان ئەينەن نۇسخىسى ۋە لاتىن ھەرپى بىلەن يېزىلغان ئۇيغۇرچىسى 1 - ئاپرېلدىن باشلاپ رەسمىي ھالدا دۇنيا ئىنتېرنېت تورىغا كىرگۈزۈلدى. بۇ ۋەتەن سىرتىدا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان مۇجادىلە تارىخىمىزدا تۇنجى قېتىم بىر ئۇيغۇرچە گېزىتىنىڭ ۋە ئۇنىڭ تۈركچە نۇسخىسىنىڭ دۇنيا ئىنتېرنېت تورىغا كىرگۈزۈلۈشى بولۇپ، ۋەتەن سىرتىدىكى شەرقىي تۈركىستان داۋاسىدا يېڭى بىر سەھىپىنىڭ ئېچىلغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

ختاينىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىنى ئۇيغۇر جاسۇسلىرى قاپلاپ كەتتى

شەرقىي تۈركىستان ئىنفورماتسىون مەركىزى قولغا چۈشەرگەن ئىشەنچلىك ئەخباراتقا ئاساسلانغاندا، يېقىندا ش ئۇ ئار جامائەت خەۋپسىزلىك نازارىتى ۋە بېخەتەرلىك نازارىتى قارىمىقىدىكى مەخسۇس تەربىيەلەنگەن بىر تۈركۈم ئۇيغۇر جاسۇسلىرى ختاينىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىگە بېرىپ، ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان شەھەرلەردە مەخسۇس ئۇيغۇرلارنى نازارەت قىلىدىغان جاسۇسلۇق تورلىرىنى قۇرۇشقا كىرىشكەن.

بېيجىڭ، شاڭخەي، گۇاڭجۇ شەھەرلىرى ۋە جاڭسۇ ئۆلكىسىگە بېرىپ، يەرلىك ساقچى دائىرىلىرىنىڭ تەھدىدى ۋە بېسىمى بىلەن بۇ جايلاردىكى بارلىق ئۇيغۇر ئاشخانىلىرىغا ئالاھىدە تەربىيەلەنگەن ئۇيغۇر جاسۇسلىرىنى ئورۇنلاشتۇرغان. بۇ جاسۇسلارنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى، ئاشخانىغا كېلىپ - كەتكەن ئۇيغۇرلارنىڭ گەپ - سوزلىرىنى تىڭشاش، گۇمانلىق دەپ قارالغانلىرىنى دەرھال ۋۇقۇرىغا مەلۇم قىلىش ئىكەن.

جياڭ زېمىن ختاي ئارمىيەسىنىڭ زامانىۋىلاشتۇرۇش قەدىمىنى تېزلىتىشنى تەلەپ قىلغان

ختايچە «ياۋروپا» گېزىتىنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، خ ك پ باش كاتىبى، خ ك پ ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ رەئىسى جياڭ زېمىن يېقىندا ختاي ئارمىيەسىگە يول-يورۇق بېرىپ، ھەربىي قىسىملارنىڭ زامانىۋىلىشىش قەدىمىنى تېزلىتىشنى تەلەپ قىلغان. جياڭ زېمىننىڭ يول - يورۇغىدا، نۆۋەتتە دۇنيادىكى زومىگەر كۈچلەرنىڭ ۋە سىياسىي زوراۋانلىقنىڭ يېڭى تەرەققىيات باسقۇچىغا قەدەم باسقانلىقى، دۇنيا ۋەزىيىتىنىڭ تېچ ئەمەسلىكى، شۇڭا قۇراللىق كۈچلەرنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ ئىنتايىن زۆرۈر مەسىلىگە ئايلانغانلىقى بايان قىلىنغان. نۆۋەتتە دۇنيادا ستراتېگىيەلىك قۇراللارنى قىسقارتىش توغرىلىق مۇزاكىرىلەر بولۇۋاتقان بىر پەيتتە، جياڭ زېمىننىڭ قۇراللىق كۈچلەرنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئالاھىدە تەكىتلىشى، ختاينىڭ كەلگۈسىدە دۇنياغا زومىگەرلىك قىلىش نىيىتىنى ئېنىق ئاشكارىلايدۇ.

باش مۇھەررىر
ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئېيىك يولى كوچىسى
50 بىنا، 8 - قەۋەت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىكى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تىراژى 1826 زاكاز 9698

تېلېفون:
33 - 92 - 01

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.